

REFLECTIONS ON AUXILIARY VERBS IN TURKISH

Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiiller Üzerine

Değerlendirmeler¹

Ahmet Turan DOĞAN²

Abstract

Given the grammar studies on Turkish, it is realized that verbs are subsumed under two main titles including main verbs and auxiliary verbs. The criteria in such distinction are the meaning that verbs per se add to the sentence and the way they are used in the sentence. With respect to the criteria, two points are worth noticing. Firstly, the distinction between main and auxiliary verbs are not drawn sufficiently; secondly, auxiliary verbs do not have a meaning and become meaningful through the noun or verb, with which they are used. That's why, the present study is based on these two criteria and investigates what the auxiliary verbs are in Turkish, in which structures they are used and how they act within a sentence in terms of their meaning. Based on the response given to the question of "how should auxiliary verbs be defined?", the present study therefore sheds light on which verbs have been considered auxiliary verbs and how they have been used in grammar studies so far. Also, the present study intends to make a consistent definition and classification of auxiliary verbs. The present study has found that in Turkish, the distinction between main and auxiliary verbs are not drawn sufficiently, the verbs that are actually main verbs but are used as auxiliary verbs are not specified and meanings of the words given as auxiliary verbs are sometimes overlooked. Through these findings, the present study has shown that the abovementioned cases causes a range of problems in learning and teaching Turkish.

Keywords: Turkish, verb, auxiliary verb.

Özet

Türkiye Türkçesini konu alan dil bilgisi çalışmalarına bakıldığında fiillerin asıl fiil ve yardımcı fiil olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirildiği görülür. Bu değerlendirmede esas alınan ölçütler ise fiillerin tek başlarına cümleye kattığı anlam ve cümle içerisinde kullanılma biçimleri olmuştur. Değerlendirmeye esas olan bu ölçütlere bakıldığında iki durum göze çarpmaktadır. Birincisi, asıl fiil ve yardımcı fiil ayrımının yeterince yapılamamış olması; ikincisi ise, yardımcı fiillerin bir anlamının bulunmadığı ve eklendiği isim veya fiille birlikte bir anlam kazandığı değerlendirmesidir. Dolayısıyla, çalışma söz konusu bu iki temel üzerine kurulmuş ve Türkçede yardımcı fiillerin neler olduğu, hangi yapılarda kullanıldığı ve cümle içerisinde anlam bakımından ne gibi durumlar arz ettiği incelenmiştir. Bu çerçevede, "yardımcı fiillerin tanımı nasıl yapılmalı?", sorusuna verilen cevaptan hareketle bugüne kadarki dil bilgisi çalışmalarında hangi fiillerin yardımcı fiil kabul edildiği ve bu fiillerin nasıl değerlendirildiği ortaya konmuş, ardından tarafımızca yardımcı fiillerin tutarlı bir tarif ve tasnifi yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışma bize Türkiye Türkçesinde asıl fiil ile yardımcı fiil ayrımının yeterince yapılmadığını, asıl fiil olduğu hâlde yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin bu durumunun belirtilmediğini, yardımcı fiil olarak verilen sözcüklerin bazı durumlarda anlam bahsinin gözden kaçırıldığını ve bu durumların da Türkçeyi öğrenme ve öğretmede bir dizi sorunlar oluşturduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, fiil, yardımcı fiil.

¹ Bu makale, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

² Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, ahmetturannodan@gmail.com

1. Giriş

Diller, temel olarak iki sözcük türüne sahiptir. Bunlardan isimler, nesnelere ve varlıkları karşılar, fiiller ise hareketleri karşılar. Sözcük türleri içerisinde gün boyunca yaptığımız pek çok hareketi karşılayan fiiller önemli bir yer tutmaktadır. Türklerin hareketli dünyasının bir yansıması olan Türkçe de fiiller bakımından oldukça zengindir. Bu fiiller, gerek tek başlarına gerekse de isim ve bazı durumlarda fiillere yardımcı olarak Türk'ün dünyasında yargı bildirmek için kullanılır. Onsuz yargı olmadığı için -eksilteli kullanımlar hariç- cümle de olmaz. Dolayısıyla, Türkçede böylesine öneme sahip bir sözcük türü olan fiilleri dil bilgisi çalışmalarında doğru bir biçimde konumlandırmak gerekir.

Dil bilgisi çalışmalarında fiiller konusu ele alındığında pek çok alt başlık açılır. Açılan bu alt başlıklardan biri de birleşik fiiller başlığı içerisinde yer alan yardımcı fiillerdir. Bu konuda pek çok araştırmacı muhtelif çalışmalarında çeşitli fikirler ileri sürmüştür (Ergin, 2009; Korkmaz, 2017; Hacıeminoğlu, 2016; Ediskun, 2010; Bilgegil, 2009; Banguoğlu, 2004; Nazarov, 2005; Zülfikar, 2009; Delice, 2008; Özçelik ve Erten, 2011; Baydar, 2013; Tokyürek, 2005; Ersoy, 2012).

Ergin (2009), yardımcı fiilleri, genel olarak isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birinci başlığa *et-, ol-, eyle-, bulun-* ve *yap-* fiillerini örnek vermiştir. İkinci başlıkta *bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz- ve koy- (ko-)* yardımcı fiillerine yer vermiştir. Bu fiillerin asıl anlamlarıyla değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonuyla çekim unsuru olarak kullanıldığını, bu birleşik yapılarda asıl anlamın zarf-fiil eki almış fiil üzerinde olduğunu belirtmiştir (s. 386-388). Ergin'in her iki yardımcı fiil türünü de kendi anlamlarının olmadığı, birincisinin isimleri fiilleştirdiği, ikincisinin ise zarf-fiil eki almış fiillere gelerek *iktidar; kolaylık, çabukluk, devamlılık; deneme, süre; yaklaşma* gibi vazifeler gördüğü biçiminde değerlendirdiği görülür. Ayrıca, günümüzde az da olsa isimleri fiilleştiren *kıl-* yardımcı fiiline örnekler arasında yer vermemiştir. Korkmaz (2017), bazı fiillerin tek başlarına anlamlarının bulunduğu, bazılarının ise tek başına anlamlarının bulunmayıp sadece ad veya ad soyundan bir kelime ile birleşerek anlam kazandığını belirtmiştir. Tek başına anlamı olanların esas fiil, tek başına anlamı olmayanların da yardımcı fiil olduğunu sözlerine eklemiştir (s. 491-492). Birleşik fiilleri değerlendirirken de *bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller* başlığı altında *et- (ettir-, edil-, edin-), eyle-, yap-, kıl- (kılın-), ol- (olun-), bul- (bulun-) ve buyur-* fiillerine, *bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller* başlığı altında sıfat-fiil eklerinden sonra kullanılan *ol-* yardımcı fiiline yer vermiştir. *Bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller* başlığı altında *bil- (yeterlik); ver- (tezlik); dur-, gel-, kal-, gör-, koy- (ko-) (süreklilik); yaz- (yaklaşma) ve git- (uzaklaşma)* fiillerine yer vermiştir. Ayrıca, *yürü-* ve *yat-* fiillerinin tasvirî anlamda birkaç örnekte (*almış yürümüş, düşünüp yat...*) devam ettiğini de belirtmiştir (s. 693-726). Korkmaz, yardımcı fiilleri çok büyük oranda birleşik fiiller başlığı altında değerlendirmiş ve yardımcı fiillerin sadece kendinden önceki adla birleşerek bir anlam kazandığını ve tek başlarına bir anlamlarının olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, *bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller* başlığında *yardımcı fiil* yerine sadece *fiil* terimini kullanmasına rağmen alt başlıklardaki değerlendirmelerde *bil-yardımcı fiiliyle kurulur, ver-yardımcı fiiliyle kurulur, dur-yardımcı fiiliyle kurulur* gibi ifadeler yer vermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, "söz konusu fiiller yardımcı fiil mi, yoksa değil mi?" bu durum net olarak anlaşılamamaktadır. Hacıeminoğlu (2016), yardımcı fiilleri birleşik fiiller başlığı altında değerlendirmiştir. *Fiil+fiil* yapısında birleşik fiiller oluşturan tasvirî fiillere *bil- (iktidar); ver- (tezlik); yaz- (yaklaşma); dur-, kal-, gel-, koy-, kaç- ve git- (süreklilik)* fiillerini örnek olarak vermiştir. *İsim+fiil* yapısında birleşik fiiller oluşturan yardımcı fiillere *et-, eyle-, yap-, ol-* fiillerini örnek göstermiştir (s. 299; s. 312-313). Hacıeminoğlu'nun değerlendirmelerine bakıldığında *fiil+fiil* yapısında birleşik

fiiller kuran *bil-*, *ver-*, *yaz-* gibi fiilleri yardımcı fiil olarak değil, tasvirî fiil biçiminde nitelendirdiği görülmektedir. Ayrıca, *isim+fiil* yapısında birleşik fiiller kuran ve isimleri fiilleştiren *et-*, *eyle-*, *yap-*, *ol-* fiillerinin yanında bugün az da olsa yardımcı fiil olarak kullanılan *kıl-* fiilinden bahsetmemiştir.

Ediskun (2010), *İki ya da daha çok fiilden oluşmuş birleşik fiiller* başlığı altında *ver-*, *bil-*, *tut-*, *gel-*, *dur-*, *git-*, *kal-*, *ko(y)-*, *vur-*, *görün-* fiillerini örnek vermiştir ve bu fiilleri tasvir fiilleri olarak nitelendirmiştir. *Bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşmuş birleşik fiiller* başlığı altında *ol-* yardımcı fiiline ve *İsim kök ya da gövdesinden et-, eyle-, bul-, bulun-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller* başlığı altında burada geçen yardımcı fiillere değinmiştir. Ayrıca, son gruptaki yardımcı fiillerin tek başlarına da kullanılabileceğini ve bu kullanımlarda bir sözlük anlamlarının bulunduğunu belirtmiştir (s. 228-246). Görüldüğü üzere, Ediskun da *fiil+fiil* yapısında kurulan birleşik fiillerin ikinci kısmındaki fiile yardımcı fiil değil, tasvir fiili demmiştir. Ediskun'un dikkat çekici açıklamalarından biri de *et-*, *eyle-*, *bul-*, *bulun-*, *kıl-*, *buyur-* ve *ol-* yardımcı fiillerinin birleşik fiil oluşturmadan da tek başlarına kullanılabildiğini ve bu kullanımlarda bir anlamlarının olduğunu belirtmesidir. Bilgegil (2009), isim soyundan kelimeleri fiil hâline getiren sözlere yardımcı fiil olarak tanımlamış ve bu yardımcı fiillere *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-* ve *ol-* fiillerini örnek göstermiştir. Burada, *ol-* fiilinin tek başına kullanımında “yetişmek, kemâle ermek, yetkin hâle gelmek” anlamının olduğunu ve bu anlamla tek başına kullanıldığında yardımcı fiil olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, *yap-* fiilini *et-* fiili yerine kullanmaktan sakınmak gerektiğini de vurgulamıştır. İkinci başlık altında iki fiilin bir araya gelerek oluşturduğu birleşik fiillere yer vermiştir. Bunlar, *bil-* (*yeterlik*); *ver-* (*tezlik*); *git-*, *gel-*, *dur-*, *kal-*, *gör-* (*süreklilik*) ve *yaz-* (*yaklaşma*) fiilleriyle kurulan birleşik fiillerdir (s. 268-270). Bilgegil'in birleşik fiilleri oluşturan yardımcı fiiller hakkında verdiği bilgileri genel olarak değerlendirecek olursak; yardımcı fiil olarak sadece *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-* ve *ol-* fiillerini kabul ettiğini görmekteyiz. Bunlar içerisinde de *ol-* fiilinin bazen tek başına kullanımlarının da bulunduğunu ve bu kullanımlarda da yardımcı fiil olmayacağını belirttiğini tespit etmekteyiz. Banguoğlu (2004), *et-*, *ol-*, *eyle-*, *yap-*, *kıl-* gibi fiillerin yalnız kullanılışları dışında isim tabanları ile belirtisiz nesne biçiminde kaynaşarak birleşik fiilleri meydana getirdiğini belirtmiştir. Ona göre bu yardımcı fiiller sadece kılış ve oluş ifade ederler ve eklendikleri isim tabanlarını fiilleştirirler. Bu özellikleri ile de kimi zaman *+le-* isimden fiil yapma eki gibi kullanılırlar. Bunun yanında, Banguoğlu yarı yardımcı fiillerden de bahsetmektedir. Bunların sadece oluş ve kılış anlamı taşımadığını; ancak yardımcı fiillere benzer bir biçimde adı fiilleştirdikleri için bu adla andığını belirtmiştir. Bu fiillere de şu birleşiklerde kullanılan fiilleri örnek göstermiştir: *yol al-*, *tedbir al-*, *ara ver-*, *karar ver-*, *iş gör-*, *şart koş-*, *suç işle-* vb. (s. 314-316). Banguoğlu, *Karmaşık Fiiller* bahsinde *ol-* yardımcı fiilinin cevher fiilin kullanımına benzer bir biçimde sıfat-fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler oluşturulduğunu belirtir: *öğrenmiş ol-*, *gelir ol-*, *işitmez ol-*, *satacak ol-* vb. (s. 482-488). Ayrıca, zarf-fiil eklerinin üzerine bazı yarı yardımcı fiillerin (*bil-*, *ver-*, *dur-*, *kal-*, *gör-*, *gel-*, *yaz-*) getirilmesiyle tasvir fiillerinin oluşturulduğunu belirtir (s. 488-493). Banguoğlu, kendisinden önceki ismi fiilleştiren ve kendi anlamından uzaklaşarak sadece oluş ve kılış bildiren *et-*, *eyle-*, *yap-*, *kıl-*, *ol-* fiillerini yardımcı fiil olarak kabul etmiştir. Ayrıca, bazı fiilleri de işlevine ve içinde bulunduğu anlam durumuna göre yarı yardımcı fiil diye adlandırmıştır. Burada dikkat çeken, *bil-*, *ver-*, *dur-*, *kal-*, *gel-*, *yaz-* gibi fiillerin ve *yol al-*, *tedbir al-*, *ara ver-*, *karar ver-*, *iş gör-*, *şart koş-*, *suç işle-* birleşiklerindeki fiillerin yarı yardımcı fiil adıyla aynı kefeye konmasıdır. Ancak, esas fiile tasvir katkısında bulunan fiillerin taşıdıkları anlam özellikleri ile *al-*, *ver-*, *gör-*, *koş-*, *işle-* gibi fiillerin içinde buldukları anlam özellikleri eşit değildir. Çünkü, ikinci gruptaki fiiller mecaz veya yan anlamları ile söz konusu yapının içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla, kendisinden önceki isme, sözlük anlamından uzaklaşıp sadece dil bilgisel olarak yardımcı olması söz konusu değildir. Nazarov (2005), yardımcı fiilleri isim, sıfat, zarf, zamir gibi kelime türleri

ile birlikte kullanılan yardımcı fiiller (ol-, et-, eyle-, kıl-, yap-) ve sadece fiil ile birlikte kullanılan yardımcı fiiller (ver-, dur-, yaz-, bil-, gel-, koy-, kal-, yat-, gör-, git-) olmak üzere ikiye ayırmış ve ilk gruptaki yardımcı fiillerin gramer-leksik özellikleri üzerinde durmuştur (s. 83-89). Nazarov, bu çalışmasında ilk gruptaki yardımcı fiillerin tek başına kazandığı anlamlardan ve ikinci gruptaki yardımcı fiillerin özelliklerinden bahsetmemiştir.

Zülfikar (2009), çeşitli çalışmalarda yardımcı fiil sayısının birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Değerlendirmesinde; *ol-, et-, eyle-, kıl-* ve *yap-* fiillerine yardımcı fiil; *bil-, ver-, kal-, dur-, gel-, gör-, bul-, yaz-* fiillerine ise tasvirî fiil dedikten sonra geriye kalan *git-, geç-, kaç-, at-, koy-, bul-* gibi fiillerin kullanımları *et-* ve *ol-* fiiline benzeyenleri yardımcı fiil kabul etmek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, bazı araştırmacılar tarafından *yol al-, tedbir al-, ara ver-, vazife gör-, şirk koş-* gibi yapıların deyim olduğunu, buradaki fiillerin yardımcı fiil kabul edilemeyeceğini de bildirmiştir (s. 435-437). Zülfikar'ın burada ileri sürdüğü görüş *et-, ol-, eyle-* ve *kıl-* yardımcı fiillerine benzer bir şekilde kullanılanlar yardımcı fiildir, şeklindedir. Ancak, *et-, ol-, eyle-* ve *kıl-* fiillerinin neye göre yardımcı fiil kabul edildiği ile ilgili bir görüş burada bulunmamaktadır. Delice (2008), yardımcı fiilleri dil bilimsel anlamlı sözcükler arasında değerlendirmiştir. Yardımcı fiilleri 1. Yabancı ismi yüklem yapan yardımcı fiiller: *ol-, et-, eyle-, kıl-, yap-*. 2. Asıl Fiilin Kipini Belirleyen Yardımcı Fiiller: *kal-* (süreklilik), *yaz-* (yaklaşma, gerçekleşme), *ol-* (yaklaşma, gerçekleşme) “*yazacak ol-, iştmiş ol- vb.*”), *dur-* (süreklilik, yineleme), *ver-* (hızlılık, beklenmezlik, pişmanlık birdenbirelik) olmak üzere ikiye ayırmıştır (s. 105-108). Delice'nin yardımcı fiilleri ayrı bir başlık altında ele alması önemlidir. Delice, ilk başlıktaki yardımcı fiillerden sadece *ol-* fiilinin sözlük anlamıyla tek başına kullanılırsa asıl fiil olacağını belirtmiştir. Ayrıca, bu yardımcı fiillerin sadece yabancı isimlerden sonra gelerek onları yüklem yaptığını belirtmiştir. Türkçe sözcüklerden sonra geldiğini ise belirtmemiştir. İkinci başlıktakiler ise araştırmacıların genel olarak tasvir fiilleri olarak nitelediği yardımcı fiillerdir. Bunlar içerisinde bazı araştırmacıların karmaşık fiil dediği yapıyı da dâhil etmiştir. Özçelik ve Erten (2011), yardımcı fiillere birleşik fiiller başlığı altında yer vermişlerdir. *İsim+yardımcı fiil* yapısında kurulan birleşik fiillere *et-* (*edin-, edil-, ettir-*), *eyle-*, *ol-, kıl-, kılın-, yap-, bul-, bulun-, buyur-* yardımcı fiillerini, *fiil+zarf-fiil+yardımcı fiil* yapısında olan birleşik fiillere *bil-* (*yeterlik*); *ver-* (*tezlik*); *yaz-* (*yaklaşma*); *dur-, gel-, gör-, kal-, koy-* (süreklilik) yardımcı fiillerini örnek vermiştir. Üçüncü olarak ise, anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerde kullanılan fiillerin de yardımcı fiil olduğunu söylemişlerdir (s. 136-140). Özçelik ve Erten'in vermiş olduğu bilgilere bakıldığında, *et-* yardımcı fiilinin yanında *edil- ettir-*; *kıl-* yardımcı fiilinin yanında *kılın-* da yardımcı fiil olarak bildirilmiştir. Burada, fiil kökünün çatı durumunu bildiren bu yapılar yardımcı fiil olarak bildirilmeli mi, sorusu karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, “anlamca kaynaşmış deyimleşmiş yapılarda iki taraf da eş değerde mi bulunuyor, yoksa fiil kısmı isim kısmına yardım mı ediyor?” meselesi ortaya çıkmaktadır. Baydar (2013), *i-* fiili ile kurulan yapılarla *et-, eyle-, kıl-, ol-* fiilleriyle kurulan yapılar arasında bir fark olmadığını ve bunların hepsinin birleşik fiiller değil, yüklemleştiriciler başlığı altında toplanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, oluşturduğu yapıların (*âlem yap-, hile yap-, gürültü yap-, büyü yap-, banyo yap- vb.*) çoğunun deyim olmasından dolayı *yap-* fiilini yüklemleştiriciler arasına katmamıştır. Bunun yanında, *yaz-, ver-, bil-* vb. yardımcı fiillerle kurulan yapılar ile anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiillerin anlam birliği bakımından aynı olduğunu, yani ikisinde de anlam olayının ön planda olduğu belirtmiştir (s. 55-66). Baydar'ın da dediği gibi *yap-* yardımcı fiiliyle kurulan bazı birleşik fiiller TDK'nın internet sitesindeki *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde* deyim olarak gösterilmiştir. Ancak, buna karşılık *et-, ol-* fiilleriyle kurulan bazı birleşik yapılar da bu sözlükte deyim olarak nitelendirilmiştir. Buradan *et-* ve *ol-* fiillerinin yardımcı fiil olmadığı sonucuna ulaşmak ne kadar zorsa aynı derecede *yap-* fiilinin de bu fiillerle aynı kategoride olmadığı sonucuna ulaşmak o kadar zordur. Ayrıca, *yaz-, ver-, dur-, kal-, gör-* gibi yardımcı fiillerle kurulan

yapılarla kalıplaşmış-deyimleşmiş yapılarda ortaya çıkan anlam olayı bir olmamalıdır. Çünkü, kalıplaşmış-deyimleşmiş yapılarda anlam olayı çok üst düzeydedir. Ancak, asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiillerde ise bir anlam olayından ziyade asıl fiilin yapılış biçim ve zamanını ortaya koyma durumu söz konusudur.

Tokyürek (2005), Eski Türkçedeki yardımcı fiiller üzerine yapmış olduğu doktora tezinde yardımcı fiilleri ikiye ayırmıştır. İlk başlıkta esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış yardımcı fiillere, ikinci başlıkta ise esas anlamını kaybederek kalıplaşmış yardımcı fiillere yer vermiştir. Esas anlamını korumuş olanları isimlere gelenler (*bol-, et-, kıl-, kıs- / kış-; bildirme göreviyle bol-, er-, tur-*) ve fiillere gelenler (*karmaşık fiiller, birleşik kipli fiiller, kuvettlendirme ve ihtimal fiilleri, bir yan zarf-fül bir yan yardımcı fül olan birleşik fiiller veya tasvir fiilleri, belirleyici yardımcı fiiller*) biçiminde ikiye ayırmıştır. Esas anlamını kaybederek kalıplaşmış olanların ise birleşikler içerisinde soyut anlamlarıyla kullanılan yardımcı fiiller olduğunu belirtmiştir: *taşra yori- “baş kaldırmak”, arka bir- “arka vermek”, emgek kör- “sıkıntı çekmek”* vb. (s. 1-432). Tokyürek’in burada yardımcı fiilleri anlamlarıyla beraber düşündüğü ve birleşik yapılar içerisinde esas anlamlarıyla veya soyut anlamlarıyla kullanıldığını belirttiği görülür. Ancak, yardımcı fiillerin genel tanımında birleşik yapılar içerisinde kendi anlamlarından uzak bir kullanımının olduğu bilinir. Bu da açıklamaları tartışmalı bir hâle getirmektedir. Ersoy (2012), Eski Anadolu Türkçesinde isim+yardımcı fiil yapısında kurulan birleşik fiilleri ele aldığı doktora tezinde elli üç adet yardımcı fiil tespit etmiştir. Bu yardımcı fiillerin temel, yan veya mecaz anlamlarıyla birleşik yapılar içerisinde kullanıldığını ve bu kullanımlarda hem tam yardımcı fiillerin hem de yarı yardımcı fiillerin bulunduğunu bildirmiştir (s. 4-808). Bu açıdan bakıldığında yardımcı fiillerin birleşikler içerisinde sadece dil bilgisel anlama sahip olduğu genel görüşünden farklı fikirler ileri sürüldüğü, yardımcı fiillerin de temel, yan veya mecaz anlamlarla birleşikler içerisinde kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da yardımcı fiiller konusunu iyice tartışmalı bir hâle getirmektedir.

Türk dili uzmanlarının değişik vesilelerle yapmış olduğu araştırmaların genel olarak bir takım farklılıklar içerdiği görülmektedir. Ancak, bunun yanında üzerinde uzlaşılan konular da vardır. Örneğin, *ol-, et-, eyle-, kul-* fiillerinin yardımcı fiil olduğu konusunda bir fikir ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak, tasvir fiilleri olarak da adlandırılan fiillerin yardımcı fiil olarak gösterilmesinde bir birliktelik yoktur. Bunun yanında, “anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş yapılar içerisinde kullanılan fiiller yardımcı fiil sayılmalı mı, bunların klasik yardımcı fiil özelliklerinden farkı nedir?” gibi soruların açıklığı kavuşmadığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak değerlendirme kısmında esas itibarıyla şu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır: Yardımcı fiil nedir ve yardımcı fiiller nasıl tanımlanmalıdır? Türkçede yardımcı fiiller nelerdir? Yardımcı fiil olarak kullanılan sözcükler asıl fiil olarak tek başlarına kullanılabilir mi? Tek başlarına kullanıldıklarında hangi anlamlara sahip olurlar? Bunun yanında, asıl fiiller yardımcı fiil olarak kullanılır mı? Yardımcı fiil olarak kullanılan bu asıl fiillerde dil bilgisel olarak ne gibi değişimler meydana gelir? Burada belirtmiş olduğumuz sorular göz önünde bulundurularak Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiiller konusu açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Yöntem ve Araştırma Süreci

Bu çalışma, Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiillerin değerlendirilip tasnif edilmesi üzerine kurulmuştur. Öncelikle, yardımcı fiiller konusunun bu çalışmaya neden konu edildiğine değinilmiştir. Ardından, yardımcı fiillerin dil bilgisi çalışmalarında nasıl ele alındığından ve ne şekilde tasnif edildiğinden bahsedilmiştir. Bu kısımda, yardımcı fiillerin dil bilgisi çalışmalarındaki işlenişini daha iyi yansıtması amacıyla birçok çalışmadan alıntı yapılmış ve bu alıntılar üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmelerden çıkan sonuçlar çerçevesinde Türkiye Türkçesinde yardımcı fiiller konusunda

cevaplanması gereken bazı sorular tespit edilmiş ve bu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Öncelikle, yardımcı fiillerin taşıdığı özellikler dikkate alınarak kapsayıcı bir tanımlama yapılmıştır. Ardından, yardımcı fiiller taşıdıkları alt özelliklere göre incelenmiştir. Bunu yaparken de söz konusu fiillerin Eski Türkçeden günümüze kadarki durumunu yansıtmak amacıyla gerek yardımcı fiil gerekse de asıl fiil olarak kullanılmalarına tarihi metinlerden ve edebiyatımızın önemli eserlerinden örnekler verilmiştir. Yardımcı fiilleri asıl fiillerden ayıran önemli özelliklerinden biri anlam hususiyeti olduğu için yardımcı fiillerin asıl fiil olarak kullanıldıklarında ortaya çıkan anlamlara da dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla, yardımcı fiil olarak nitelendirilen fiillerin dil bilgisi ve anlam özellikleri bir arada değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerden ortaya çıkan veriler sonuç bölümünde örnekleriyle birlikte paylaşılmıştır.

3. Yardımcı Fiil

Yardımcı fiiller, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır:

Yardımcı fiiller, ad soylu veya adlaşmış fiil soylu Türkçe kelimelerle, yabancı kaynaklı ad soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan *imek*, *etmek*, *olmak*, *eylemek*, *kılmak* fiilleri ve esas fiile tasvir anlamı katan *ver-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-* gibi fiillerdir (Korkmaz, 2007, s. 241).

İsim soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanılmalarını sağlayan *imek*, *etmek*, *eylemek*, *olmak*, *kılmak* fiilleri (Türkçe Sözlük: 2005, s. 2135).

İsim soyundan kelimeleri takip ederek onları fiil hâline koyan sözcükler, yardımcı fiil adını alır. Bunlar, *etmek*, *eylemek*, *kılmak*, *buyurmak*, *olmak* masterlarının çekimli hâlidir (Bilgegil, 2009, s. 268).

Bu tür sözcükler cümlede ya yabancı bir ismi Türkçe cümlenin yüklemi yapar ya da Türkçe bir fiilin anlamına öncülü olan bir kiplik eki veya sözcüğü ile kip anlamları katar (Delice, 2008, s. 105)

Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere yardımcı fiillerin genel olarak iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki isimlerden sonra gelerek onları fiil hâline getirmesi, diğeri ise fiillerden sonra gelerek onların anlamlarını bazı yönlerden tasvir etmesidir. Buradan da yardımcı fiillerin hem isimlerden hem de fiillerden sonra kullanılabilirliği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yardımcı fiillerle ilgili yapılan bu tanımlamalardan sonra kendi tanımlama ve değerlendirmemize geçmeden önce söz konusu dil bilgisi teriminin birleşenlerine bakmak gerekir. Buradan yola çıktığımızda, "yardımcı" sözcüğünün Türkçe Sözlük'te sıfat olarak kullanıldığı durumda "yardımı olan (şey, nesne)" olarak tanımlandığını görürüz. Yardımı olan bir unsurun karşısında yardım olunan bir unsurun da olması gerekir. Böyle bir durumda yardımcı fiilin bulunduğu bir yapının şöyle olması gerekir: *asıl unsur + yardımcı unsur*. Burada *asıl unsur*, birleşik yapının anlamını da üzerinde taşıyan unsurdur. *Yardımcı unsur* ise, işlev bakımından asıl unsura bir takım nitelikler kazandırır. Burada yardımcı fiillerin taşıdığı anlam meselesi de ortaya çıkmaktadır. Bu fiiller her ne kadar isim unsurunu fiilleştirdiğinde bir anlam ifade etmiyorsa da asıl fiil olarak kullanılmalarında birden çok anlam ifade edebilirler. Araştırmacıların değerlendirmelerini yaparken üzerinde pek de durmadıkları özellik burada ortaya çıkıyor. Bugün yardımcı fiil olarak adlandırdığımız fiiller Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren asıl fiil olarak kullanılmaktadır. Asıl fiil olarak kullanıldıkları için de tek başına kullanılan ve bu durumlarda kendi anlamları olan fiillerdir. Bunların yardımcı fiil olarak kullanılmaları ise Türkçenin ihtiyaçları çerçevesinde zamanla ortaya çıkmış bir durumdur. Bu durum bugün de devam etmektedir. Bunun en önemli ve canlı örneği *et-* fiilinin yardımcılık işlevini günümüzde yavaş yavaş *yap-* fiiline bırakmaya başlamasıdır. Eski Türkçe döneminde ise *et-* fiili sadece birkaç örnekte yardımcı fiil olarak kullanırken buna karşılık

kıl- fiili kılış ifade etmek için çok yüksek oranda kullanılmıştır (Tokyürek, 2005). Ayrıca, bu yardımcı fiillerin hepsinin Eski Türkçe döneminden itibaren asıl fiil olarak çeşitli anlamlarda kullanıldığını da görmek mümkündür (Gabain, 2007; Türk, 2004; Karabeyoğlu, 2007; Herkmen, 2010; Erdem Uçar, 2016).

Yardımcı fiiller içerisinde *i-* fiili, sözlüksel birimlerin zamanla dil bilgisel birimlere dönüşmesi bakımından dikkat çekicidir. Orhun Yazıtları, Türkçenin en eski yazılı belgeleri kabul edilse de bu dönem yapı, anlam ve içerik açısından değerlendirildiğinde Türkçenin ortaya çıkışından çok sonraki bir zamana denk gelmektedir. Yani; Türkçe, Eski Türkçe dönemine gelene kadar gerek olgunlaşma anlamında gerekse de anlamlı birimlerin dil bilgisel birimlere dönüşmesi anlamında uzun bir zaman geçirmiştir. Buna bir örnek verilecek olursa; bugün için çoğu kez kullanımdan düşürdüğümüz *i-* fiili Eski Türkçe döneminde *er-* biçiminde hem esas fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanılıyordu (Türk, 2004; Gabain, 2007; Karabeyoğlu, 2007; Öztürk, 2015; Türk, 2004). Ancak, bugüne kadarki *er-* / *ir-* / *i-* / *ı-* biçimlerindeki kullanımlarına bakıldığında Türkçenin zaman içerisinde ve aynı zaman içerisinde değişik coğrafyalarda nasıl farklı durumlar arz ettiğini görmüş oluruz. Böyle bir değişim, Türkçenin Eski Türkçeden önceki devri için de geçerlidir; ancak elimizde yazılı kaynak olmadığından değişiklikleri izlemek mümkün değildir. Burada, Eski Türkçe döneminde hem sözlüksel hem de dil bilgisel olarak kullanılan bu fiilin zamanla sadece dil bilgisel olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir. Türkçenin bu yöndeki değişimi bugün de devam etmektedir.

Araştırmacıların bazıları tarafından yardımcı fiiller içerisinde değerlendirilen bir grup fiil daha vardır. Bu yardımcı fiiller de kendilerinden önce *-a, e, -ı, -i, -u, -ü* ve *-ıp, -ip, -up, -üp* zarf-fiil eklerini ve *-dI / -dU, -mIş / -mUş, -r / -Ir / -Ar, -mAz, AcAk, -yor, -A, -sA, -mAlI* kip eklerini alır ve asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılır. Bu yardımcı fiillerin isimlere gelen ve onlarla birleşik yapılar oluşturan yardımcı fiillerden bir takım farkları vardır. Her şeyden önce bunlar, isimlerden değil, fiillerden sonra gelir. Dolayısıyla, isimlerden sonra gelen yardımcı fiillerden farklı olarak asıl fiili çeşitli açılardan belirtirler. Bu sebeple, çeşitli araştırmacılar tarafından tasvir fiilleri / tasvirî fiiller olarak da adlandırılmıştır (Banguoğlu, 2004; Gabain, 2007; Timurtaş, 2005; Korkmaz, 2017; Hacıeminoğlu, 2016)

Fiillerden birleşik yapılar oluşturmak için kullanılan yardımcı fiiller özellikle kullanım ve anlam bakımından bir takım farklılıklar içermektedir. Bu yardımcı fiiller her ne kadar *okuyabil-, geliver-, düşeyaz-, gidedur-, bakakal-; gelmiş bulun-, diyecek bulun-, gelmiş ol-, gelmiş idi* vb. yapılarda asıl unsur olan fiile yardımcı olarak kullanılsa da bu fiillerin asıl fiil olarak kullanımı yardımcı fiil olarak kullanımından daha fazladır. Bu sebeple, bu fiilleri tanımlarken (*ol-* ve *i-* yardımcı fiilleri hariç) yardımcı fiil olarak da kullanılan asıl fiil diye tanımlamak daha doğru olacaktır. Aksi takdirde, özellikle konuyu öğretmede çeşitli zorluklar yaşanabilir.

Bunların yanında, *ders al-, göz at-, dile gel-, el uzat-, yüz tut-, dili dolan-* vb. anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik yapılar içerisinde kullanılan fiilleri yardımcı fiil olarak nitelendirmek ise güçtür. Çünkü, buradaki kullanımlar yardımcı fiillerin yukarıdaki ilk iki kullanımına görev ve özellikle de anlam bakımından benzemektedir. Burada, söz konusu fiiller kendi anlamlarında kullanılsa bile mecazen yeni bir anlam kazanmıştır. Ayrıca, işlev olarak da isim kısmına yardımcı olma gibi bir durum söz konusu değildir. Her iki sözcük bir araya gelerek yeni bir anlam oluşturmuştur.

Yardımcı fiiller hakkında yapılan değerlendirmelerin ardından Türkiye Türkçesinde kullanılan yardımcı fiillerin tanımını şöyle yapmak mümkündür: Yardımcı fiiller, isim veya isim soylu sözcüklerden sonra gelerek onlardan fiil olarak kullanılan birleşik yapılar oluşturan, zarf-fiil eki veya kip eki almış fiillerden sonra gelerek asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için birleşik yapılar oluşturan ve bu birleşik yapıları oluştururken de

sözlük anlamlarından uzaklaşan fiillerdir. Ayrıca, yardımcı fiil olarak kullanılan her fiilin asıl fiil olarak tek başına kullanımı da mevcuttur.

3.1. Yardımcı Fiillerin Sınıflandırılması

Bu başlık altında Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiiller hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. “Bunların gerek Türkçenin tarihî devirlerinde gerekse de günümüzde yardımcı fiil olarak kullanımı nasıl olmuştur ve asıl fiil olarak hangi anlamları kazanmıştır?” gibi sorulara cevap aranacaktır.

3.1.1. İsimleri fiilleştirmede kullanılan yardımcı fiiller

İsim veya isim soylu sözcüklerden sonra gelen ve onlardan bir tarafı isim bir tarafı yardımcı fiil olan birleşik yapılar oluşturan; yani isimlerin fiil olarak kullanılmasını sağlayan yardımcı fiiller, araştırmacılar tarafından diğer yardımcı fiillerden farklı görülmüştür. Bu farklı görme, aslında söz konusu yardımcı fiillerin işlevinden kaynaklanmaktadır. Bunlar, eklendikleri ismin fiil gibi kullanılmasını sağlar, yani ismin fiilleşmesine yardım ederler. Örnek verecek olursak, *hastalan-* fiili ile *hasta ol-* birleşik yapısı veya *iyileş-* fiili ile *iyi ol-* birleşik yapısı aynı anlama sahiptir. Sadece aralarında yapı farkı vardır. Ancak, bu birleşik yapıların bazılarının karşısında aynı anlama gelen türemiş biçimlerinin Türkçede bulunmadığı görülür. Böyle bir durumda da söz konusu birleşik yapının Türkçe karşılığını bulmak gerekir. Örnek verecek olursak, *kaybol-* birleşik yapısının karşısında *kayıplan-* / *kayıplaş-* gibi bir kullanımın bulunmasına gerek olmayabilir. Çünkü, Türkçede bunun için *yit-* fiili kullanılır. Ancak, Arapça olan *kayıp* sözcüğünü bir fiil yapmak istersek *ol-* yardımcı fiiline ihtiyaç duyarız. Bu durum; *et-*, *eyle-*, *kul-*, *yap-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik yapılar için de geçerlidir.

İsimleri fiilleştirmede kullanılan yardımcı fiillerin asıl fiil olarak kullanıldıklarını da unutmamak gerekir. Bunların hepsinin tek başına kullanıldığı durumlar ve bu kullanımlarda ortaya çıkan farklı anlamlar da vardır. Hatta, bazıları yardımcı fiil olarak kullanılmaya Türkçenin günümüze daha yakın zamanlarında başlamıştır. Türkçenin yaşının büyüklüğü meselesini göz önünde bulundurursak Eski Türkçeden beri yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin bazılarının daha önceki zamanlarda sadece asıl fiil olarak kullanıldığını kestirmek de zor olmaz. Dil bilgisi çalışmalarında yardımcı fiil olarak kullanılan söz konusu fiillerin bu özelliklerinin de belirtilmesi gerekir.

İsimleri fiilleştirmede kullanılan yardımcı fiilleri sırasıyla açıklayalım.

***Et-* yardımcı fiili**

İsimlerden kılış bildiren birleşik yapılar oluşturan yardımcı fiillerden biridir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinin bulunduğu Orhun Türkçesi döneminde bir, Uygur Türkçesi döneminde de bir olmak üzere Eski Türkçe döneminde toplam iki örnekte yardımcı fiil olarak kullanılmıştır (Tokyürek, 2005). Buna karşılık, Eski Türkçede *düzenlemek*, *düzene sokmak*, *tertip ve tanzim eylemek*, *örgütlemek*, *süslemek*, *hazırlamak* ve *yapmak*, *eylemek* anlamlarında asıl fiil olarak kullanımı yardımcı fiil olarak kullanımından daha fazladır (Caferoğlu, 2001; Gabain, 2007; Tekin, 2016).

Yardımcı fiil olarak:

türük beglerin bodunun ertinü timag itdi ögdi (BK, G-15) (Türk beylerini (ve) halkını pek çok alkışladı (ve) övdü.) (Tekin, 2008, s. 68)

Öpkesi kelip inçe saw itti (Öfkesi gelip söz söyledi.) (HTB, 18, s. 285-286) (Tokyürek, 2005, s. 80)

Asıl fiil olarak:

üze türük teñrisi türük ıduk yiri subı ança etmiş (KT, D-11) (Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar.) (Tekin, 2008, s. 26)

ilgerü kadirkan yışığ aşa bodunug ança koonturtumuz ança itdimiz (KT, D-21) (Doğuda Kingan dağlarının ötesine (kadar) halklarımızı öylece yerleştirdik, öylece örgütledik / düzene soktuk.) (Tekin, 2008, s. 30)

Karahanlı Türkçesi döneminde yardımcı fiil olarak kullanımı Eski Türkçe dönemine göre daha fazladır. Bu dönemde çoğunlukla yansıma kelimelerle birlikte kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2008, s. 177-178). Bu dönemde *yapmak*, *eylemek*, *düzene koymak* anlamlarında asıl fiil olarak da kullanımı vardır (AH, 367; KB, 5204).

Yardımcı fiil olarak:

ok kişte çaldır çaldır etti (Ok sadakta çaldır çaldır etti.) (DLT, C-I, s. 457/4)

Asıl fiil olarak:

iter bolsang işni sanıp saşnıp it / kerekmü kereksizmü kirtü bilip (Bir iş yapacaksan düşünüp-taşınarak ve (onun) lüzumlu veya lüzumsuz olduğunu gerçekten bilerek yap.) (AH, 367-368)

sen öz kılınçing itgil kılınçing könit / buğun kılkı itlür sen özni avıt (Sen kendi hareketini doğrult, tavrını düzelt; halkın hareketi kendiliğinden düzene girer.) (KB, 5204)

Kâşgarlı, eserinde Oğuzların *et-* fiiline karşılık diğer Türk boylarının *kıl-* fiilini kullandığını belirtmiştir. Yani, Oğuzlar, bugünkü *namaz kıl-* yapısı yerine *yükünç et-* yapısını kullanırlarmış. Kâşgarlı, bunda *kıl-* fiilinin *kadınla çiftleşmek* anlamının bulunmasının etkili olduğunu ve bundan dolayı da Oğuzların kadınlar incinmesin diye bu fiili kullanmaktan çekindiğini bildirmiştir (DLT, C-I, s. 171).

Harezmi, Çağatay ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde *et-* yardımcı fiilinin kullanımı devam etmiştir. Ancak, bu dönemlerde yardımcı fiil ve asıl fiil olarak *kıl-* fiiline göre daha az kullanılmıştır (NF, dizin-sözlük s. 139 / dizin- sözlük s. 224-238; İMS, s. 542 / s. 551-552; DEH, s. 140-141 / s. 144-145):

Yardımcı fiil olarak:

atağa taqı anağa şefağat ve rahmat ét hõrluqnung qanatını aşaaq qılğıl ya'ni atağa taqı anağa alçaqlıq qılğıl (NF, 285/10-11) (Babana ve annene şefkat ve merhamet et, büyüklük taslama, babana ve annene karşı alçak gönüllü ol.)

manga raħm it ki köp boldı nefirim / Mu'anber zülfni kıl dest-girim (DEH, 592) (Figanım çok olduğu için bana merhamet et ve anber kokulu zülfünü elimden tutanım eyle.)

Asıl fiil olarak:

bitidim nâmeyi min cānga yitip / k̄ara közdin k̄alem kirpükdin itip (DEH, 182) ((Bu) mektubu ben sevgiliye ulaşıp kara gözden kalem kirpikten hazırlayarak yazdım.)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *kıl-* fiilinden daha çok tercih edilen *et-* fiili hem yardımcı fiil hem de asıl fiil olarak kullanılmıştır. Asıl fiil olarak ise *bir işi yapmak* anlamında metinlerde geçmektedir (KIE, 502/9; MN, 21b/11; KTH, 29b/11).

Yardımcı fiil olarak:

bu hikmete hiç kimesne inkâr etmeye zîrâ havâs çokdur (KTH, 63a/4-5) (Bu hikmeti hiç kimse inkar etmesin; çünkü (bu konuda) duyular / bilgiler çoktur.)

Asıl fiil olarak:

pes ‘avratı önüne bıraktı ve eyitdi ayağumula dükelin yoğurayın ‘avratı eyitdi eyle **itmegil...** (KIE, 502/9) (Sonra avratı önüne attı ve ayağımla her tarafını yoğurayım (diye) söyledi, avratı öyle yapma, dedi.)

Türkiye Türkçesine gelindiğinde, *et-* yardımcı fiili, kılış bildiren diğer yardımcı fiiller arasında, geçmiş dönemlere nazaran daha çok kullanılır olmuştur. Ancak, günümüzde kılış bildiren birleşik yapılar oluşturulurken bu yardımcı fiilin yanında *yap-* fiili de sıklıkla kullanılmaya başlamıştır: *hata et- / hata yap-*, *park et- / park yap-* vb. Türkiye Türkçesinde *et-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığı bazı örnekler şunlardır: *acele et-*, *affet-*, *arz et-*, *beyan et-*, *dikkat et-*, *dua et-*, *haber et-*, *hisset-*, *hasta et-*, *kahret-*, *kaydet-*, *yardım et-* vb.

Et- fiilinin Türkiye Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanımının yanında Türkçe Sözlük'te (2005) asıl fiil olarak şu anlamlarda kaydedildiği de görülür: **1.** Bir işi yapmak: *Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu.* **2.** İyi, kötü zarflarıyla birlikte, davranmak: *İyi ettiniz de geldiniz.* **3.** (-i) Bulmak, erişmek: *Hemşireleri gelir, kemeççe gibi bir çalgıyla sabahı ederlerdi.* **4.** (-i, -den) Birini bir şeyden yoksun bırakmak: *Onu yerinden yurdundan etti.* **5.** Eşit değer kazanmak: *İki iki daha dört eder.* **6.** Herhangi bir değerinde olmak: *Kira dâhil olduğu hâlde aylık masrafımız tam beş lira ediyordu.* **7.** Kötülükte bulunmak: *Ah, iki bardak süt sen bana neler ettin?* **8.** (-e) Küçük veya büyük abdestini yapmak: *Çocuk altına etti.* (s. 663).

Eyle- yardımcı fiili

Eyle- fiilinin Türkçedeki ilk örneği Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde *edle-* biçiminde asıl fiil olarak geçmektedir. Türkçenin tarihi dönemlerinde ise yardımcı fiil olarak ilk kullanımı Kısâsü'l-Enbiya'da görülmektedir. Bu döneme kadar ise, asıl fiil olarak çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde asıl fiil olarak, *faydalı bir şeye dönüşmek; olmak; (bağ) yetiştirmek; hizmete almak; sahip olmak, ele geçirmek; saygı göstermek, itibar etmek* anlamlarında kullanıldığı kaydedilmiştir (Herkmén, 2010, s. 238-239).

...uu körüp **edlemeser** tudmasar... (AY, 552²/16-17) (...göz yumup ıslah etmez, mani olmaz ise...) (Tekin, 1987: s. 138)

Söz konusu fiil Karahanlı Türkçesi döneminde asıl fiil olarak şu anlamlarda kullanılmıştır: **1.** İyilik yapmak, iyiliği için çalışmak. **2.** Hürmet etmek, değer vermek; dikkate almak, önemsemek; lütufkâr olmak. **3.** Faydalanmak, menfaati için kullanmak. **4.** İmal etmek, üretmek. **5.** Desteklemek, beslemek. **6.** Yetiştirmek, ekmek. **7.** İyi hâle gelmek, düzelmek. **8.** Yararlanmak, bir şeyi başka bir şey için kullanmak (Herkmén, 2010, s. 239-240). DLT'de *ülkü yapmak, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek; tesir etmek* anlamlarında kullanılmıştır (DLT, Dizin, s. 169).

tiken **edlegen** er üzüm biçmez ol (AH, 376) (Diken eken / yetiştiren kişi üzüm biçmez.)

bilge eren sawların alğil öğüt / edghü sawıg **edhlese** özge singer (Bilgin adamların sözlerini öğüt olarak al, iyi söz tesir ederse öze siner.) (DLT, C-III, s. 155/4)

Bu anlamların yanında *eyle-* fiilinin bu dönemde *cinsel ilişkiye girmek, çiftleşmek* anlamıyla kullanıldığı da belirtilir (Boeschoten, 2003, s. 150).

Eyle- fiilinin yardımcı fiil olarak ilk kullanımı Harezmi Türkçesi döneminde kayda geçmiştir. Bu kullanımı da Kısâsü'l-Enbiya'da görmek mümkündür: *gümân eyle- "zannetmek"* (Ata, 1997, s. 340). Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanımı devam etmiştir. Kıpçak Türkçesinde asıl fiil olarak, *deriyi terbiye etmek* anlamında da kullanılmıştır (İMS, 137a/1). Eski Anadolu Türkçesi döneminde *eyle-* fiili yardımcı fiil olarak çokça kullanılmıştır: *cemÖ eyle-*, *dütsü eyle-*,

fā'ide eyle-, hażm eyle-, niyyet eyle-, tahammül eyle-, zaħmet eyle-... (Doğan, 2015, s. 527). Bunun yanında, Eski Anadolu Türkçesi döneminde asıl fiil olarak şu anlamlarla da tespit edilmiştir: **1.** Yapmak, inşa etmek, imâl etmek. **2.** Yaratmak. **3.** Demek, buyurmak, söylemek. **4.** Nasbetmek, tayin etmek. (TAS, 2009, s. 1587)

Yardımcı fiil olarak:

ve eger ayıtısa vaħħar eyle anı tangga tigi tise (İMS, 10a/1) (ve eğer söylese: onu sabah vaktine kadar tehir eyle, dese.)

könlümüni ğam u derd ile ħan eyledi 'ıřķ / köz yoludın ol ħanğa revān eyledi 'ıřķ... (aşk, dert ve gam ile gönlümü kan eyledi / gözümünden kanlı yaşları akıttı...) (Argunşah, 2014, s. 214)

Asıl fiil olarak:

her hacer üstünde eşcar eyledüñ / yerde insan eyledüñ gökte melek (TAS, 2009, s. 1587) (her taş üstünde ağaçlar yaratın / yerde insan, gökte melek yaratın.)

ħaħķatı ol turur kim iylegey arığ nerse birle... (İMS, 137a/1) (Doğrusu şu ki (deriyi) temiz bir nesne ile temizleyecek...)

Eski Anadolu Türkçesinden sonra hem yardımcı fiil hem de asıl fiil olarak kullanım alanı daralan *eyle-* fiili bugün birkaç örnekte genellikle kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır: *Allah rahmet eylesin; Allah muzaffer eylesin; vermeyince mabut, neylesin Sultan Mahmut; görelim Mevlam n'eyler, n'eylerse güzel eyler...* Türkçe Sözlük'te (2005) esas fiil olarak kullanımında bir anlamı tespit edilmiştir: *Bir kişiden veya bir şeyden yoksun bırakmak: Yurdumdan yuvamdan eyledi beni* (s. 671).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *eyle-* yardımcı fiiliyle de oluşturduğumuz birleşik yapılar bugün için çok büyük bir oranda *et-* yardımcı fiiliyle oluşturulmaktadır: *hareket eyle- > hareket et-, kabul eyle- > kabul et-, sabr eyle- > sabret-, terk eyle- > terk et-, vasiyyet eyle- > vasiyet et-...*

İ- yardımcı fiili

Dil bilgisi çalışmalarında *ek fül, cevher fülü, cevherî fül, salt fül, boş fül, isim fiili* biçimlerinde geçse de *i-* fiilinin en yaygın adlandırılması *ek fül* ve *cevher fülü / cevherî fül*dir. Her ne kadar, Türkiye Türkçesinde daha dar bir çerçevede kullanılsa da bu fiilin Eski Türkçe ve Orta Türkçede *er-* biçiminde asıl fiil ve yardımcı fiil olarak kullanımı günümüze göre daha geniştir.

Orhun yazıtlarında *er-* esas fiil olarak söz dizimince öznesi durumunda bulunan ad unsurunun gösterdiği varlığın mevcudiyetini, var olmasını, bir yerde bulunmasını; yardımcı fiil olarak adlarla oluşturduğu birleşik fiilin öznesi durumunda bulunan bir başka varlığın ad + yardımcı fiil kalıbındaki ad unsurunun gösterdiği varlık (nesne, nitelik ya da durum) hüviyetinde bulunmasını bildirmek; varlığı göstermek, işaret etmek görevlerini yüklenir (Karabeyoğlu, 2007, s. 91-92). Gabain de (2007) Eski Türkçe döneminde *er-* fiilinin nadiren de olsa tasvirî fiil ve asıl fiil olarak kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *ögretin-ü erür* "öğrenmektedirler", *aktar-u er-ür biz* "aktarmaktayız", *işle-yü er-elim* (aynı yerde) "şimdi çalışmak istiyoruz", *olur-up er-ken* "hemen oturduğu zaman"... Esas fiil: *er-miş barmış* "yekün ve hayat", *er-ür barur* "iş görür, muamele eder", *öd er-ig* "nasihat" (s. 89).

Yardımcı fiil olarak:

Türük kara kamağ bodun ança timiş illig bodun ertim ilim amtı kanı (KT, D-8/D-9) (Türk avam tabakası şöyle demiş: “Devlet sahibi (bir) halk idim; devletim şimdi nerde?”.) (Tekin, 2008, s. 26)

bayın barımlığın karıgınça kavışıglı az erür (TTT / VI / 40 / 314) (Zenginliğe, varlığa yaşlanınca kavuşması zor olur.” (Tokyürek, 2005, s. 123)

Eski Türkçedeki bu kullanımlarının yanında, Orta Türkçe döneminde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Türk (2004), Kutadgu Bilig üzerinde yapmış olduğu çalışmada *er-* fiilinin şu anlam ve görevlerde kullanıldığını belirtmiştir: **1. Olmak anlamıyla**, **2. Birleşik fiil çekiminde**, **3. Zarf-fiil yapısı olarak (boldı erse “olduğunda”)**, **4. İsimlerin bildirme çekiminde**, **5. Kuvvetlendirme ve şüphe edatı: erinç**, **6. -ken zarf-fiil ekiyle**, **7. Erki yapısıyla**, **8. Var anlamında**, **9. Şey, nesne anlamında**, **10. Kim, kimse, kişi anlamında**, **11. Ermez yapısıyla “değil” anlamında**, **12. Ekleşmiş olarak** (s. 11). Buradan da anlaşıldığı üzere Orta Türkçe döneminde hem sözlük anlamlı hem de dil bilgisel anlamlı olmak üzere çeşitli anlam ve biçimlerde sıklıkla kullanılmıştır.

Yardımcı fiil olarak:

tolu erdi ayım irildi tolu / talu erdi kılkıım barır bu talu (KB, 1071) (Ayım dolunay idi, küçüldü; güzel bir kılığım vardı, bu güzellik şimdi elden gidiyor.)

ol ewge barğuluğ erdi (O, eve varmakta haklı idi.) (DLT, C-I, s. 24-26)

Asıl fiil olarak:

şini erdüküng teg ögümez özüm (KB, 33) (Ben seni olduğun gibi övemem.) (Türk, 2004, s. 4)

yayığ ermez erse bu devlet özi / ne edgü neng erdi bu kut ay kozı (KB, 695) (Ey kuzum, bu ikbal ne güzel şey idi, eğer devlet döneke olmasa idi.) (Türk, 2004, s. 5)

Harezmi Türkçesinde *er-* / *ir-*, Kıpçak Türkçesinde *ê-* / *êr-*, *i-* / *ir-* ve Çağatay Türkçesinde *ê-* / *êr-*, *i-* / *ir-* biçimlerinde kullanılan bu yardımcı fiil genellikle asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılmalarının yanında hem isimleri fiilleştirmede (*alp erdi* “alp idi”, *yıllar ermiş kim cünün deştide nâ-peydâ emiş* “delilik (aşıklık) çölünde kaybolalı yıllar olmuş”, *yok erse...* (Argunşah, 2014, s. 181-182)) hem de asıl fiil olarak bazı yapıları oluşturmada (*kızı erdüğün* “kızı olduğunu”, *kızı erkenin* “kızı olduğunu” (Argunşah, 2014, s. 181), *uçtmağlığ erdüki* (NF, 239/7), *oğlan iğec* (GT, 45a/3)...) kullanılmıştır. Ayrıca, bu dönemlerde *ermez*, *ermes*, *emes*, *ermes* biçimlerinde Türkiye Türkçesindeki *değil* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *i-* biçiminde karşımıza çıkan bu fiil, bazı örneklerde *i-* biçiminde yazılmış, bazı örneklerde ise düşmüştür: *gül idün, ârif isen, berk imiş; degülse, ferişteyse* (Timurtaş, 2005: 130); *içirmiş idi, ezmiş idi; kalmayıydı, sanurduk, gelürse* (Timurtaş, 2005, s. 152-154).

Durum bildiren birleşik yapılar teşkil eden *i-* fiili, bugün için Türkiye Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak ek fiil adıyla fiil çekimi konusunda işlenmektedir. Söz konusu fiilin sadece burada işlenip yardımcı fiiller başlığı altında değerlendirilmemesi, yardımcı fiil olduğu gerçeğini gölgelemektedir. Aslında, günümüzdeki kullanımlarında bir ekleşmeden de söz etmek mümkün değildir. Kullanıldığı durumlarda kendisinden önceki isimden ayrı yazılır, düştüğü durumlarda ise zaten kendinden sonra gelen zaman ve şahıs ekleri isme bitişik yazılır. Bu fiilin en önemli özelliği, tek bir sestem oluşmasından dolayı genellikle düşmüş olmasıdır. Yoksa, isimleri fiilleştirmede kullanılan *ol-* fiili ile karşılaştırıldığında zihinlerde oluşturduğu anlam ve zaman dışında yapı bakımından hiçbir farkı yoktur. *Hasta idim* kullanımı ile *hasta oldum* kullanımı arasında anlam ve

zaman haricinde hiçbir fark yoktur. Aynı şekilde *gelecek idi* ile *gelecek oldu* arasında da anlam ve zaman ayrımı haricinde yapı bakımından hiçbir fark yoktur. Bu sebeple, *i-* fiilini de isimleri fiilleştiren yardımcı fiiller başlığı altında değerlendirmek hem konuyu öğrenme hem de öğretme açısından daha doğru olacaktır. Savran (2001) da *i-* fiiliyle kurulan yapıların *ol-* yardımcı fiiliyle kurulan yapılarla benzediğini ve bunların da bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (s.140-142). Baydar (2013) da *i-* fiili ile *ol-* fiili arasında işlev eşitliğinin bulunduğu ve bunların yüklemleştirciler başlığı altında bir arada verilmesi gerektiğine dikkat çeker (s. 61-62). Bunun yanında, *i-* fiilinin isimlerin bildirme biçimini oluşturduğu örnekler diğer kullanımlarından farklı gibi durmaktadır. Ancak, burada da *i-* fiilinin düşme hadisesi söz konusudur. Yani, *iyiyim* kullanımını Eski Türkçedeki *edgü erür men* yapısının Türkiye Türkçesindeki biçimidir. Yoksa, ismin üzerine bir şahıs ekinin gelmesi başka türlü açıklanamaz. “*Ben iyiyim.*” gibi bir kullanımı “*Ben iyi olurum.*” biçiminde düşünebiliriz. Buradaki karşılaştırma ilk kullanımındaki anlamı tam olarak karşılamaz; ancak *i-* fiilli yapıyı bugün için daha iyi anlama ve anlatmamızı sağlar.

İ- yardımcı fiilinin bugün için diğer yardımcı fiillerden en büyük farkı kalıplaşmış birkaç yapı hariç (*Ne i-düğü belli olmayan biri. Nasıl ise (nasılsa) görüntülere ulaşılamıyor.*) asıl fiil olarak tek başına kullanılmıyor olmasıdır. Türkçenin kadim yardımcı fiili olmasından dolayıdır ki zaman içerisinde çeşitli değişikliklere uğramış ve diğer yardımcı fiillere göre dil bilimsel bir anlamla daha dar bir yapı içerisinde kullanılır olmuştur. Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde yardımcı fiil olarak kullanılmasının yanında asıl fiil olarak kullanılması da bugün için kullanımının daraldığına bir örnektir. Diğer yardımcı fiiller bütün zamanlarla çekimlenirken *i-* fiili sadece geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart ekleriyle çekimlenmektedir. Bunun yanında, üzerine yapım ekleri almadığı için yeni sözcükler de türetilmemiştir. Daha dar bir yapı içerisinde kullanıldığı ifadesi de buradan ileri gelir. Bizim burada zikrettiğimiz fikirlere benzer bir biçimde Turan (1999) da *i-* fiilini değerlendirirken, bu fiilin öbür fiillerin sahip olduğu müstakil anlamların ve kullanışların hemen hiçbirleriyle görülmediğini belirtir ve açıklamalarına şöyle devam eder:

Acaba *i-*, baştan beri bu vazifeye haşredilmiş bir fiil miydi? Bunun cevabına, *i-* fiilinin bir taraftan “ne idüğü belirsiz kişi = ne olduğu belirsiz kişi” türünden ifadelerdeki *i-* = *ol-* denkliğinde normal bir fiil hüviyetiyle görülen kullanılışının (istisnaî de olsa) ve hassaten Eski Anadolu Türkçesinde:

“*az ıduğın HŞ. 977, haç ıduğın HŞ. 973, haķıķat ıduğına ŞD. 102-9, fettān ıduğın SF. 3-2 (ıduğın: olduğın)*”

örneklerinin geçmesinden, diğer taraftan da *ol-* fiilinin cevheri fiil olarak kullanıldığı örneklerden hareket ederek yol bulabiliriz. Birinci husus, *i-* fiilinin, vaktiyle diğer fiiller gibi müstakil manalı kullanışlara da sahip olduğuna işaret eder; ikinci husus, *i-* fiilinin, cevheri fiil olarak vazife görmekte yalnız olmadığını gösterir (1999: 269)..

Turan’ın da dikkat çekmiş olduğu bu durum, Türkçede zamanla bazı müstakil yapıların dil bilimselleştirmenin ve geçen bu süre zarfında değişik yapılar içerisinde kullanılmaya başladığının kanıtıdır. Bu durum özellikle, bugün *i-* fiili için daha açık bir biçimde görülmektedir.

İ- yardımcı fiili, çeşitli dil bilgisi çalışmalarında belirtildiği gibi ister isimlerin yüklem olarak kullanılmasını sağlasın isterse de fiillerin birleşik çekimini oluştursun yardımcı fiillik görevinden uzaklaşmaz. Bunların hepsinde kendi anlamından uzakta dil bilimsel bir yapı olarak kullanılır. Bu da onun yardımcı fiiller başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; bugün için *i-* fiili ile kurulan yapıları anlamlandırırken çok geniş bir ölçüde *ol-* fiilinden yararlanılmaktadır. Söz konusu durum, bu fiilin günümüzde bir sözlük anlamının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Yoksa, *ol-* fiili ile karşılanan yapıların *i-* fiiliyle kurulan yapıları hem anlam hem de zaman açısından karşılamadığı ortadadır.

***Kıl-* yardımcı fiili**

Kıl- fiili, Oğuzlar dışında kalan Türk boylarında asıl ve yardımcı fiil olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bu sebeple Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak sahalarında yazılan eserlerde çokça örneği vardır. Bu dönemlerde yardımcı fiil olarak kullanılmayan yanında asıl fiil olarak şu anlamlarda da geçmiştir: **1.** Yapmak, etmek. (Gabain, 2007, s. 280; Tekin, 2016, s. 303; Caferoğlu, 2011, s. 175; NF, 322/15-16). **2.** Yaratmak, vücuda getirmek. (Gabain, 2007, s. 280; Caferoğlu, 2011, s. 175;). **3.** Kadımla çiftleşmek. (DLT, C-II, s. 25/17)

Yardımcı fiil olarak:

çıgany bodunug bay kılım (KT, D-29) (Yoksul halkı zengin kıldım.) (Tekin, 2008, s. 32)

alku nomlarta erksinmekke tegip abışık kılmaqlıq kezigde turup... (AY / IV 7b/ 11-12-13) (Kanunlar güçlenip kutsama sırasında durup... (Tokyürek, 2005, s. 87)

ol mening birle baçığı kıldı (DLT, C-I, s. 371/16) (O, benimle anlaştı.)

tevbe kıldım tēp aydı (NF, 50/17) (Tövbe ettim, diye söyledi.)

Asıl fiil olarak:

alp erin ölürüp balbal kılı bertim (BK, G-7) (Yiğit erlerini öldürüp balbal yapıverdim.) (Tekin, 2008. s. 66)

bir kēçe manga gāflat gālib boldı, virdimni qılı bilmedim, uyquğa bardım (NF, 322/15-16). (Bir geçe bana gaflet galip geldi (ve) virdimi yapamadım, uykuya vardım.)

er kıziğ kıldı (Adam, kızı yaptı.) (DLT, C-II, s. 25/17)

Eski Anadolu Türkçesine gelindiğinde hem asıl fiil olarak hem de yardımcı fiil olarak Türkiye Türkçesindeki kullanımından daha çok kullanıldığını görürüz. Ancak, Doğu Türkçesi metinlerine göre kullanımı daha azdır. Asıl fiil olarak kullanıldığında *yapmak*, *etmek* (KTH, 126a/21; MN, 31b/5) anlamlarını verir. Yardımcı fiil olarak kullanımındaki bazı örnekler ise şunlardır: *faide kıl-*, *hareket kıl-*, *kâr kıl-*, *kerem kıl-*, *redd kıl-*, *rivayet kıl-*, *yavuzluk kıl-*, *ziyade kıl-*... (Doğan, 2015: 660). Türkiye Türkçesinde ise bu fiilin hem yardımcı fiil hem de asıl fiil olarak kullanımı Eski Anadolu Türkçesine göre oldukça sınırlıdır. Asıl fiil olarak *kıl-* fiilinden türetilmiş birkaç sözcük vardır: *kılış*, *kılınış*, *kılınma*. Yardımcı fiil olarak birkaç örnekte kalıplaşmış olarak yaşar: *karar kıl-*, *mecbur kıl-*, *namaz kıl-*, *tesir kıl-*. Türkçe Sözlük'te *kılmak* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanılmasının yanında *namazı yerine getirmek* anlamıyla *namaz kılmak* ifadesinde asıl fiil olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak, *namaz kılmak* ifadesinin Kâşgarlı'nın da belirttiği gibi 11. yüzyılda Oğuzlar arasında *yükünç etmek* biçiminde söylendiğini biliyoruz. O zaman kullanılan *et-* fiili ile bugün kullanılan *kıl-* fiili arasında işlev bakımından hiçbir fark yoktur. İkisi de yardımcı fiildir.

Yardımcı fiil olarak:

siz dağı mülâkât vaqtında gökcek 'ibâret-ile du'â kılasız az öz (Siz de mülakat sırasında güzel ifadeler ile az ve öz olarak dua ediniz.) (MN, 65b/11)

ısıcağ idüp sürse 'aklı ve fehmi ziyāde kıla (Sıcak edip sürse aklı ve anlayışı artırır.) (KTH, 6a/5)

Asıl fiil olarak:

gündüz uykusu yavuzdur beñzi şarardur kılanı künd ider (Gündüz uykusu zararlıdır, beñzi sarartır ve yapanı (uyuyanı) akıldan zayı eder.) (KTH, 126a/21)

Ol- yardımcı fiili

Ol- fiili, Eski Türkçeden itibaren hem asıl hem de yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Yardımcı fiil olarak kullanımında, birlikte kullanıldığı isim veya isim soylu sözcüğe oluş ifade kazandırır. Doğu Türkçesinde *bol-* biçiminde kullanılan bu fiil Türkçenin her döneminde birçok birleşik yapı meydana getirmiştir: *kergek bol-*, *bodun bol-*, *körmeksiz bol-*, *kerek bol-*, *yağış bol-*, *vefat bol-*, *emîn ol-*, *giriftâr ol-*, *nâzil ol-*, *sünnet ol-*, *hasta ol-* vb. Söz konusu fiilin yardımcı fiil olarak kullanımının yanında Türkçenin değişik dönemlerinde asıl fiil olarak kullanıldığı da görülmüştür.

Ol- fiili, Orhun yazıtlarında asıl fiil olarak *ortaya çıkmak*, *meydana gelmek* ve *mevcudiyet kazanmak* anlamlarında kullanılmıştır (Karabeyoğlu, 2007, s. 89-90). Eski Uygur Türkçesinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla *bir hâle gelmek*, *bir hâlde bulunmak* (KP, 46, 208-209), *meydana gelmek*, *ortaya çıkmak* (H, 210), *mevcut bulunmak* (AB, 126), *doğmak*, *dünyaya gelmek* (AB, 426), *(süre, zaman) geçmek* (AB, 121) anlamlarında asıl fiil olarak kullanılmıştır. Orta Türkçe döneminde; *meydana gelmek* (DLT, C-I, s. 429/10; NF, 16/7), *(zaman) gelmek* (DLT, C-I, 446/23), *uygun düşmek*, *yerinde görülmek* (NF, 16/8), *bir hâle gelmek*, *bir hâlde bulunmak* (GT, 6a/8; NF, 136/13), *doğmak*, *dünyaya gelmek* (KE, 66v/1; NF, 6/11), *bulunmak*, *var olmak* (AH, 39; İMS, 227a/5) anlamlarında asıl fiil olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde asıl fiil olarak *meydana gelmek* (KTH, 4a/3; MN, B.45/3), *bulunmak*, *var olmak* (GN, R46a/1374; KTH, 22b/14; MN, S.71/13), *uygun düşmek*, *yerinde olmak* (KTH, 39b/15; MN, S.10/7), 15), *yeterli olmak* (KTH, 29b/17), *(zaman) gelmek* (KTH, 57a/1; MN, B.29b/9), *doğmak*, *dünyaya gelmek* (KTH, 109a/5, ŞT 70a/1), *(bir şey için) kullanılmak* (KTH, 102b/17), *(bir hâl üzere) bulunmak* (MN, S.5/11), *olgunlaşmak* (EM, 19a/10), *(belli bir zaman) geçmek* (DY, 7b/5) anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca, Turan, çalışmasında Eski Anadolu Türkçesi döneminde *ol-* fiilinin yardımcı fiil olarak hesapsız miktarda kullanıldığını ve kullanıldığı bu ibare ve terkipler içerisinde şu anlamları kazandığını belirtmiştir: **1.** *Bir hâle gir-*, *bir hâl üzere bulun-*. **2.** *Neş'et et-*, *sebebine dayan-*. **3.** *Mevcut ol-*, *bulun-*. **4.** *Vuku ol-*, *vaki ol-*. **5.** *Teşekkül et-*, *vücuda gel-*. **6.** *Hazır ol-*, *huzurda bulun-*. **7.** *Mümkün ol-*, *imkân dâhilinde bulun-*. **8.** *İmal edil-*, *yapıl-*. **9.** *Yaratıl-*. **10.** *Dönüş-*, *hususiyetini kazan-*. **11.** *Geç-(zaman), arkada kal-*. **12.** *İcra edil-*. **13.** *Sür-*, *devam et-*. **14.** *Yolunu tut-*, *usulünü takip et-* (1999: 267). Turan, her ne kadar, burada *ol-* yardımcı fiilinin söz konusu dönemde kullanıldığı ibare ve terkiplerden yola çıkarak yukarıdaki anlamları sıralamışsa da Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu anlamların bazılarının *ol-* fiilinin tek başına kullanımlarında da var olduğunu biliyoruz.

Erdem Uçar (2016), *bol-* fiilinin asıl fiil olarak Çağatay Türkçesinde yirmi bir farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir: **1.** *Meydana gelmek*, *ortaya çıkmak*, *oluşmak*, *varlık kazanmak*, *var olmak*. **2.** *Gerçeklemek*, *yapılmak*. **3.** *Bir şeyden yapılmak*. **4.** *Bir olayla karşılaşmak*, *başına bir şey gelmek*. **5.** *Bir yerde doğmuş olmak*, *kökü bir yere dayanmak*. **6.** *Bir yerde ikâmet etmek*, *belli bir süre yaşamak*, *bulunmak*, *bir yere yerleşmek*. **7.** *Herhangi bir yerde bulunmak*, *herhangi bir ortamda bulunmak*, *yer almak*, *herhangi bir ortama katılmak*. **8.** *(insan dışı varlıklar için) herhangi bir yerde bulunmak*, *yer almak*. **9.** *Belli bir zamana ulaşmak*, *yaklaşmak*. **10.** *Belli bir zaman geçmek*, *tamamlanmak*, *sürmek*. **11.** *Uygun düşmek*, *yerinde görülmek*, *yerinde olmak*. **12.** *Bir şeyi elde etmek*, *edinmek*, *bir şeye sahip olmak*, *ulaşmak*, *erişmek*. **13.** *Bir şey mülkiyetine geçmek*. **14.** *Mensup olmak*,

ait olmak. **15.** Yetişmek, bitmek. **16.** “Tahmin, ihtimal” ifade etmek. **17.** Doğmak, dünyaya gelmek. **18.** Yol açmak, sağlamak, sebep olmak, kaynaklanmak. **19.** “İmkânsızlık” ifade etmek. **20.** “Ne” soru kelimesiyle birlikte “değeri yok, önemi yok, sözü mü olur” anlamını ifade etmek. **21.** “Ne” soru kelimesiyle birlikte bir olayın ortaya çıkış sebebini sormak (s. 128-136).

Yardımcı fiil olarak:

*tabgaç bodunka beglik urı oglin **kul boltı** eşilik kız oglin **küñ boltı*** (Çin halkına bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı (da) cariye oldu.) (KT, D/7) (Tekin, 2008, s. 26)

*ton **iş boldı*** (Elbise kirlendi, islendi.) (DLT, C-I, s. 37/2)

*yâ Resûlallâh neteg kim qısmat qılding erse qısmatınga **râzî bolduq*** (NF, 77/1) (Ya Resulallah, (bize) ne zaman ne kısmet kıldıysan ona razı olduk.)

*karındaşları işitip **melül boldı*** (GT, 10b/9) (Kardeşleri işitip üzüldü / üzgün oldu.)

*ve gâh olur ki çok kuşmağdan ve çok ishâldan sonra dağı bu illet **hâşıl olur*** (EM, 50b/14-15) (Ve bazen olur ki bu illet çok kusmaktan ve çok ishalden sonra da meydana gelir.)

Asıl fiil olarak:

*teñri teg teñride **bolmuş** türük bilge kagan bu ödke olurtum* ((Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum.) (KT, G/1) (Tekin, 2008, s. 20)

*tegzi **boldı*** (Düşman gelmesi yüzünden halk arasında ürküntü oldu.) (DLT, C-I, s. 429/10)

*bu kitâb atı ol sebebden gülîstân **boldı** kim...* (GT, 6a/7-8) (Bu kitabın adı şu sebepten dolayı Gülistan oldu ki...)

*yâsemîn kokusu balğamdan ve sevdâdan ve yelden **olan** baş ağrısını giderür* (KTH, 4a/3) (Yasemin kokusu balgamdan ve sevdadan ve yelden olan baş ağrısını iyileştirir.)

Türkiye Türkçesinde *ol-* fiilinin yardımcı fiil olarak isimleri fiilleştirme görevinin yanında asıl fiil olarak kullanıldığı anlamlar Türkçe Sözlük'te (2005) şöyle verilmiştir: **1.** Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak: *En şiddetli münakaşa, kumpanyanın ismi için oldu.* **2.** Gerçekleşmek veya yapılmak. **3.** Bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak: *Okumak, eczacı olmak bu sayılı inatlarından biri ve ilkidir.* **4.** Bir şeyi elde etmek, edinmek: *Nihayet ben mal sahibi olacağıma göre rahattım.* **5.** Bir durumdan başka bir duruma geçmek. **6.** Herhangi bir durumda bulunmak. **7.** Uygun düşmek, yerinde görülmek: *Böyle iş olmaz.* **8.** Yetişmek, olgunlaşmak: *Ekinler oldu.* **9.** Hazırlanmak, hazır duruma gelmek: *Çay oldu.* **10.** Bulunmak: *Kız da hemen olduğu yere oturdu.* **11.** Geçmek, tamamlanmak: *İki yıl oldu.* **12.** Sürdürmek, yürütmek: *İlişkilerimiz dostça olsun istiyorum.* **13.** Bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak: *Partili olmak.* **14.** Yaklaşmak, gelip çatmak: *Sabah oldu.* **15.** Bir şey, birinin mülkiyetine geçmek: *Purlanta gerdanlığı da tektaş küpesi de zümrüt yüzüğü de kendinin olsun.* **16.** Sarhoş olmak: *Sen adamakıllı olmuştun.* **17.** (-e) Uymak, tam gelmek: *Bu şapka başıma uyuyor.* **18.** (-den) Yitirmek, elinden kaçırmak: *Tembelliği yüzünden işinden oldu.* **19.** (-den) Bir yerde doğmuş, yaşamış olmak: *Köyden, kasabadan olmayan düveni, dirgeni nasıl bilebilir?* **20.** (-e) Bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek: *Aman, ona bir şey olmasın!* **21.** (-e) Yol açmak: *Bu davranışın ona çok zararı oldu.* (s. 1498-1499)

Türkçenin değişik dönemlerinden verilen anlam örneklerinden de anlaşıldığı üzere *ol-* fiili hem yardımcı fiil hem de asıl fiil olarak çokça kullanılmıştır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında Türkçenin oluş ifade eden bir yardımcı fiilidir. Bunun yanında tarih

içerisinde ve günümüzde *ol-* fiilinin bazen *i-* fiilinin bildirme görevini karşılar bir biçimde durum fiili olarak kullanıldığı da olmuştur: *özi ayıg atlıg bolur* (TTT / VII / 21), *bu şabit tidüküm tüpi berk bolur* (KB, B70/833), *mecmū'ı kırk hadiş bolur* (NF, 2/13), *yapışgur timek bolur* (řT, 72b/3), *ne cānavar olur bu, hiř avda bundan çabuk olmaya* (MN, B.46a/14), *yigeni olur* (TS, 1498)... Turan, Eski Anadolu Türkçesinde *ol-* fiilinin cevheri fiil olarak kullanıldığını içeren düşüncelerini ve kullanım örneklerini çalışmasında paylaşmıştır (1999: 265-289).

Yap- yardımcı fiili

Eski Türkçe döneminde asıl fiil olarak kullanılan bu fiil, temel olarak *örtmek*, *kapamak*; *inşa etmek*, *imal etmek*; *yaratmak*; *kurmak* anlamlarında kullanılmıştır (Boeschoten, 2003; Gabain, 2007; Caferoğlu, 2011; Eraslan, 2012; Tekin, 2016). Bu dönemde yardımcı fiil olarak kullanımı ise yoktur:

kan olurupan ordu yapmış ((Bir) han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış / inşa ettirmiş.) (IB, 28)

men bek yaptım üç yavlak yol kapıgın (AY, 368/19-20) (Üç kötü yolun kapısını ben sağlam kapattım.)

Yap- fiili Karahanlı Türkçesinde *örtmek*, *kapamak* (DLT, C-III, s. 57/12; KB, 14v/447); *kurmak*, *yapmak*, *inşa etmek* (DLT, C-III, s. 57/14) anlamlarında asıl fiil olarak kullanılmıştır. Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde de asıl fiil olarak *örtmek*, *kapamak* (İMS, 345a/7; İML, 85; KTS, 310) *üretmek*, *imal etmek* (NF, 28/12); *inşa etmek* (KMTAM, 35b/11) anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi eserlerinde asıl fiil olarak kullanılmamanın yanında birkaç örnekte yardımcı fiil olarak kullanıldığı da görülür: *yazuğ yap-* “suçlamak” (ME, 193/3), *yalgın yap-* “iftira etmek” (KE, 235r/15), *ibadet yap-* “ibadet etmek” (KF, 10a/3), *yala yap-* “hata yapmak, suçlamak” (CC, 57b/36b).

Yardımcı fiil olarak:

her ayak bağanıçun bir yıl 'ibadet yapar (KF, 10a/3) (Her ayak basması için bir yıl ibadet yapar.)

yala yabadır (Hata yapıyor.) (CC, 57b/36b)

Asıl fiil olarak:

er kapuğ yaptı (Adam kapıyı kapattı.) (DLT, C-III, 57/12)

... bu dört batman arpanı ögügeyin tağı etmek yapayın (NF, 28/12) (Bu dört batman arpayı ögüteyim ve eklemek yapayım.)

Eski Anadolu Türkçesinde *yap-* fiili *kapamak*, *kapatmak*, *seddetmek*, *örtmek* anlamlarında asıl fiil olarak kullanılır (TAS, 2009, s. 4300-4302). Bu anlamlarının yanında *inşa etmek* anlamı da tespit edilmiştir (KIE, 299/14; MN, 9b/5). Ayrıca, Kısas-ı Enbiya'da (*birinin*) üzerine *yıkmak*, (*birine*) *yamamak* anlamında kullanıldığı da belirtilir (2013: 1162). Bunun yanında, Süheyl ü Nev-Bahâr'da (*saç*) *karışmak*, *dolaşmak* anlamında da kullanılmıştır (2013, s. 386 / 4823). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yardımcı fiil olarak kullanımıyla ilgili bir örneğe rastlanmamıştır. Bu dönemde *et-*, *eyle-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri kılış bildirmek için kullanılmıştır:

ben gelince sen kapuñı yap otur (Ben gelince sen kapıyı kapat otur.) (MN, 53b/7)

... bular benim dinüm üzere öldi gerek bu mağāra[da] ben mescid yapam (KIE, 894/1) (Bunlar benim dinim üzerine öldüğü (için) bu mağarada (bir) mescit yapmam gerek.)

Osmanlı Türkçesinde *yap-* fiilinin durumuna bakacak olursak; Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türki'de (2009) *yapmak* sözcüğünün anlamlarını şöyle vermiştir: **1.** Kılmak, işlemek, imal etmek: *Bu resmi kim yaptı?* **2.** Vücuda getirmek, icat ve telif etmek: *Güzel bir makine, bir kitap yaptı.* **3.** Bina, tesis, inşa etmek: *Bunu kim yapıyor?* **4.** Etmek, eylemek, bir işle meşgul olmak, bir fiil ve harekette bulunmak: *Ne yapıyorsunuz?* **5.** Düzeltmek, tamir ve tesviye etmek: *O yolu yaptılar.* **6.** Hazırlamak, düzüp koşmak: *Atı yaptınız mı?* **7.** Ticarete düzmek veya idhar etmek: *Yün, ipek, zahire yapıyor.* **8.** İş görmek, becermek, muvaffak olmak: *Yapamadı.* **9.** Izrar etmek: *Sen bana ne yapabilirsin?* **10.** Biri hakkında bir muamelede bulunmak: *Onun bana yaptığını bilir misiniz?*

Kâmûs-ı Türki'de, bu anlamların yanında, *yap-* fiilinin yardımcı fiil olarak bazı örneklerde şu karşılıklarla kullanıldığı da belirtilmiştir: *bazar yapmak = pazarlık etmek, düzme yapmak = hile etmek* (s. 1521-1522) Buradaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde söz konusu fiil bazı örneklerde *et-*, *eyle-* ve *kıl-* karşılığı olarak yardımcı fiil biçiminde kullanılır olmuştur. *Yap-* fiilinin asıl fiil olarak kullanımlarında kaydedilen anlamlarda dikkat çekici bir durum ise bu fiilin daha önceki zamanlarda *örtmek*, *kapamak* anlamındaki yaygın kullanımının Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde olmamasıdır. Bu da değişen kültür çerçevesi ve bu kültür çevresine hâkim olan boyun özelliğiyle açıklanabilir.

Türkiye Türkçesinde *yap-* fiilinin asıl fiil olarak kullanımının yanında yardımcı fiil olarak kullanımı son zamanlarda artmıştır. Önceleri *et-* yardımcı fiiliyle kurulan yapılar yavaş yavaş *yap-* yardımcı fiili ile kurulur olmuştur. Boeschoten (2003), *yap-* fiilinin *et-* fiilinin yerine kullanılmasını irdeleyen yazısında Türkçenin son birkaç kuşak boyunca bir hayli değişiklik gösterdiğini, ödünçleme sözcükler için potansiyel bir yardımcı fiil olan *et-* fiilinin eskisi kadar kullanılmamasının mantıkla çeliştiğini belirtmiştir. Ayrıca, bunun yeni bir durum olduğunu ve şu andaki bilgilere dayanarak bu durumun nedenleriyle ilgili saptamalarda bulunmanın oldukça güç olduğunu ve Türkiye Türkçesindeki *et-* fiilinin yeni birleşimler oluşturmak için potansiyel bir yardımcı fiil olma özelliğini kaybetmiş gibi görüldüğünü belirtmiştir (s. 155-156). Boeschoten'in de dediği gibi bu durumu ortaya koymak için çok yönlü bir araştırmanın yapılması, özellikle Osmanlıca metinlerin taranması gerekmektedir. Bu da ayrıca bir çalışma gerektirmektedir.

Günümüzde *yap-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığı bazı örnekler şunlardır: *hata yap-*, *aktivite yap-*, *banyo yap-*, *tiraj yap-*, *telaş yap-*, *makyaj yap-*, *spor yap-*, *ütü yap-*, *panik yap-* vb. Görüldüğü üzere, bu birleşik yapıların çoğu Batı kökenli isimlerle kurulmuştur. Bu da *yap-* fiilinin yeni birleşimlerde yardımcı fiil olarak daha çok tercih edildiğini göstermektedir.

Günümüzde *yap-* fiili yardımcı fiil olarak kullanımının yanında asıl fiil olarak da birçok anlamda kullanılmaktadır. Türkçe Sözlük'te (2005) *yap-* fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı anlamlar şöyle verilmiştir: **1.** Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek: *Her görevi ayırım gözetmeden aynı titizlikle yapmak başarının sırrıdır.* **2.** Olmasına yol açmak: *Durgun sular sıtma yapar.* **3.** Yol almak. **4.** Onarmak, tamir etmek: *Bozulan saatimi saatçi yaptı.* **5.** Bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek: *Ayrıca terbiye edeceğim, onu yaman bir polis köpeği yapacağım.* **6.** Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek: *Şu işi yapiver diye yalvarmıştı da enişte engel olmuştu.* **7.** Bir düşüncüyü, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek: *Elimi ağzına götürerek sus işareti yaptım.* **8.** Düzenli bir duruma getirmek: *Yatak yapmak. Yolu yaptılar.* **9.** Üretmek: *Ayakkabı yapmak.* **10.** Zarara yol açmak. **11.** Etkili olmak. **12.** Salgılamak, çıkarmak: *Salgı bezleri tükürük yapar.* **13.** Dışkı çıkarmak: *Çocuk, altına yapmış.* **14.** Gerçekleştirmek: *İlk ve ortaöğrenimini Anadolu'da yapmıştır.* **15.** Tehdit yoluyla birini herhangi bir duruma düşürmek: *Ben adama ne yaparım biliyor musun?* **16.** Evlendirmek: *Bu kızı sana yapacağız.* **17.** Davranmak, hareket etmek: *İyi yapmıyorsunuz,*

çocuğu çok azarlıyorsunuz. Uyumuş gibi yapmak. 18. Olmak: Bu kış çok soğuk yaptı. (s. 2130)

3.1.2. Asıl Fiilin Kipini ve Zamanını Belirtmek İçin Kullanılan Yardımcı Fiiller

Bu başlık altında belirteceğimiz yardımcı fiiller, dil bilgisi çalışmalarında genellikle iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan zarf-fiil ekleri vasıtasıyla kurulan birleşik yapılar büyük oranda *tasvir fiilleri / tasviri fiiller veya fül+fül / fül+yardımcı fül yapısında kurulan birleşik fiiller* olarak değerlendirilmiştir. Kip ekleri vasıtasıyla kurulanlar ise *karmaşık fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fül olan birleşik fiiller ve bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşmuş fiiller* olmak üzere değişik adlarla nitelenmiştir. Bu yapıların tamamını tek bir çatı altında toplayan Delice (2008) ise, bunları *asıl fiilin kipini belirleyen yardımcı fiiller* olarak adlandırmıştır. Bu yapıyı da, Türkçe bir fiilin anlamına öncülü olan bir kiplik eki veya sözcüğü ile değişik kip anlamları katan yardımcı fiiller, olarak tanımlamıştır. Bu başlık altında ise; *akal-, ayaz-, -iver-, -adur-, -muş ol-, miş gibi ol-, acak ol-, acak gibi ol-* yapıları içerisinde kullanılan yardımcı fiillere yer vermiştir (s. 107-108).

Korkmaz (2017), dikkat çekmiş olduğumuz bu birleşik yapıları iki ayrı başlık hâlinde değerlendirmiştir. İlki, *bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fül olan birleşik fiiller (karmaşık fiiller)*, ikincisi ise *bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller: tasvir fiilleri* başlıklarıdır. Korkmaz, her iki başlığın tanımlamasında da yardımcı fiillerin asıl fiildeki oluş ve kılışın zaman ve tarzını belirtmek için kullanıldığı bilgisine yer vermiştir (s. 700-709).

Banguoğlu (2004), *karmaşık fiiller* bahsinde *ol- yardımcı fiilinin bir görevinden daha bahsetmiştir. Bu kullanımda ol- fiilinin cevher fiilin kullanımına benzer bir biçimde sıfat-fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler oluşturulduğunu belirtmiştir (s. 482-488). Banguoğlu, ayrıca tasvir fiilleri adında başka bir başlık açmış ve bu fiil yapılarının zarf-fiil eklerinin üzerine bazı yardımcı fiillerin getirilmesiyle yapıldığını ve bunların fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşumunu tasvir ettiğini belirtmiştir (s. 488-493).*

Ediskun (2010), birleşik fiilleri değerlendirirken birinci öbek birleşik fiiller içerisinde *iki ya da daha çok fiilden oluşan birleşik fiillere yer vermiş ve bu birleşik yapıların ikinci kısmında olan fiilleri ise, temel fiile bir renk, bir görünüş kazandıran tasvir fiilleri olarak nitelendirmiştir. İkinci öbekte ise bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiillere yer vermiş ve bu yapı içerisindeki ol- yardımcı fiilini temel fiile belirli ortaçlarla zaman anlamıyla birlikte başlama, bitirme, davranma gibi görünüşler kazandırır, biçiminde nitelendirmiştir (s. 228-243).*

Çeşitli araştırmacıların buraya kadar yer verdiğimiz açıklamalarına dikkat edildiğinde farklı başlıklar altında verilen bu yapıların asıl fiildeki oluş ve kılışın zamanı ve tarzını nitelendirdiğini; asıl fiildeki oluş ve kılışın oluşumunu tasvir ettiğini, temel fiile bir renk, bir görünüş kazandırdığını belirten ortak açıklamalarla değerlendirildiğini görürüz. Aslında, farklı başlıklar altında ve farklı adlandırmalarla değerlendirilen bu yapıların ve dolayısıyla da bu yapıları oluşturan yardımcı fiillerin tek bir başlık altında verilmesi ve daha sonra yardımcı fiilden önce gelen ekin dil bilgisel karşılığına göre iki alt başlık hâlinde ele alınması daha uygun görülmektedir.

Türkçenin dil mantığı içerisinde yardımcı fiillerin iki görevinin olduğu görülmektedir. Birincisi, kendisinden önce gelen ismin fiil olarak kullanılmasını sağlamak, ikincisi ise asıl fiile bazı anlatım incelikleri kazandırmaktır. Bu görevlerden ikincisini yerine getiren yardımcı fiiller ve bunların oluşturdukları yapılar, dil bilgisi çalışmalarında genellikle aynı başlık altında ele alınmamış ve farklı yapılarımış gibi değerlendirilmiştir. Ancak, bu yapıları bakıldığında hepsinin aynı amaç için; yani asıl fiilin kipini ve zamanını çeşitli açılardan belirtmek için kullanıldığını görürüz. Bu durum, az sözle çok şey anlatmak

istememin bir sonucudur. Birden fazla sözcükle anlatılacak bir ifadenin birleşik bir yapı içerisinde bir çırpıda anlatılması esasına dayanmaktadır. Bu açıdan da Türklerin bu alandaki bir ihtiyacını karşılamaktadır.

Asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiiller tek bir başlık altında toplandıktan sonra kendisinden önce gelen zarf-fiil ekine veya kip ekine göre iki ayrı başlık altında değerlendirilecektir.

3.1.2.1. Zarf-fiil ekleriyle kullanılan yardımcı fiiller

Bu yardımcı fiiller, kendisinden önce bir *-A, -I* veya *-(y)-İp* zarf-fiil eki alarak asıl fiile bağlanır. Bu yapı içerisinde bulunan yardımcı fiiller, aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir (Korkmaz, 2017, s. 708). Yani, söz konusu fiiller sözlükteki anlamlarıyla asıl olarak değil, dil bilimsel yapılar oluşturmak için dil bilimsel anlamlarıyla yardımcı unsur olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla da, burada bir yardımcı fiilden bahsetmek doğru bir tespittir. Ancak, bu yardımcı fiillerin *et-, eyle-, i-, kıl-, yap-* ve *ol-* yardımcı fiillerinden bazı farkları vardır. Birincisi, bunlar fiile eklendikleri için ilk gruptakiler gibi bunların fiilleştirme görevleri yoktur. Zaten kendilerinden önceki sözcük bir fiildir. Bu sebeple, birleşik yapılar içerisinde kullanılma görevleri eklendikleri fiilin hangi biçim ve zamanda gerçekleştiğini belirtmektir. İkincisi ise, bu fiillerin asıl fiil olarak kullanımı yardımcı fiil olarak kullanımlarından daha fazladır ve yardımcı fiil olarak kullanılmaları aslı görevleri değildir. Oysa *et-, eyle-, i-, kıl-, yap-* ve *ol-* gibi fiillerin aslı görevleri yardımcı fiilliktir. Bu sebeple, fiillerin kipini ve zamanını belirtmede kullanılan *bil-, ver-, yaz-, gör-, dur-, kal-, gel-, koy-, git-* fiilleri düşünülürken aklı ilk olarak yardımcı fiil oldukları gelmez. Dolayısıyla, zarf-fiil ekleriyle birlikte kullanılarak asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiiller konusunu daha iyi öğrenme ve öğretme adına bu fiilleri de “Yardımcı fiillerin tek başlarına bir anlamı yoktur; ancak kendisinden önceki sözcük ile bir anlam kazanırlar.” gibi tanımlamanın içine dâhil etmemek gerekir. Bunların sözlük anlamlarıyla asıl fiil olarak kullanımlarının yaygın olduğunu, aynı zamanda belirli dil bilimsel yapıları oluşturmak için dil bilimsel anlamlarıyla yardımcı fiil olarak kullanımlarının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Burada, söz konusu yardımcı fiillerin birleşik yapılar içerisindeki anlam meselesine açıklık getirmek için Gedizli'nin ileri sürdüğü görüşleri değerlendirmek gerekir. Gedizli (2013), yardımcı fiillerin morfo-semantiği ve işlevi üzerine yapmış olduğu çalışmasında bu fiillerin sözlükteki anlamlarıyla kullanılmadığını belirtmiş; ancak, birleşik yapılar içerisinde kendi anlamını tamamen terk ettiğini söylemenin de yanlış olduğunu ifade etmiştir. Buna *söyle-* ve *söyleyiver-* fiillerini örnek göstermiş ve ikisinin ifade ettiği anlamın aynı olmadığını bildirmiştir (s. 907-908). Elbetteki, bu tür yardımcı fiillerin, eklendiği asıl fiilin anlamında bir fark oluşturmadığını söylemek doğru olmaz. Buna benzer anlam farkı oluşturma durumu yapım eklerinde de mevcuttur. Örnek verecek olursak; *göz* ve *göz+lük* sözcükleri aynı anlamı taşımazlar. Bizim burada fiillerin kipini ve zamanını belirten yardımcı fiillerde bahsettiğimiz durum da bunun gibidir. *Ver-* asıl fiili, *söyleyiver-* yapısı içerisinde asıl fiil olarak kullanımından farklı bir yapıda (bir ek gibi) yer almakta ve tek başına kullanıldığında anlamlarından uzaklaşarak eklendiği fiilde *bir işin çabucak yapılması* anlamını oluşturmaktadır. Ayrıca, bu durumun aynısı sadece asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiillerde değil, isimleri fiilleştiren yardımcı fiillerde de mevcuttur. Örnek verecek olursak; *kuvvetli idim* ile *kuvvetli oldum* kullanımlarında kastedilen anlam aynı değildir. Bu da söz konusu yardımcı fiillerin sözlükteki ikinci, üçüncü, dördüncü... anlamlarından birinde kullanılmasıyla ilgili değil, kılınışlarındaki zaman unsurunun ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Ancak, Gedizli'nin de belirttiği gibi fiilleri tasvir etmek için kullanılan yardımcı fiillerin anlamı değiştirme meselesi; yani *ver-* asıl fiilinin neden *birdenbirelik, çabukluk*; *yaz-* asıl fiilinin neden *yaklaşma* bildirmek için

yardımcı fiil olarak kullanıldığı, müstakil bir araştırma konusu olarak detaylı bir biçimde değerlendirilmeye de muhtaçtır.

Zarf-fiil ekleriyle birlikte asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiillerin öteden beri asıl fiil olarak kullanımları daha yaygın olduğundan ve bunların asıl fiil olarak kullanıldıklarında hangi anlamlara geldikleri genellikle bilindiğinden burada ayrıca çeşitli dönem ve sözlüklerde hangi anlamlarda kullanıldıkları verilmemiştir.

Zarf-fiil ekleriyle birlikte asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiiller ve bu yardımcı fiillerin asıl fiile kattıkları kip ve zaman özellikleri şunlardır:

Bil- yardımcı fiili

Kendisinden önce *-A* zarf-fiil ekini alarak kullanılır. Asıl fiile yeterlik veya ihtimal kip özelliği katar. Yani, bir oluş veya kılış gerçekleştirme güç ve yeterliğini, yapabilme yetisini yahut bir oluş veya kılışın gerçekleşme ihtimalini belirtir: *anlatabil-, gidebil-, alabil-, çıkabil-, görebil-* vb.

Ver- yardımcı fiili

Kendisinden önce *-I, -U* zarf-fiil ekini alarak kullanılır. Asıl fiilin taşıdığı anlamın birdenbire, ansızın, tezlikle yapıldığını belirten kip ve zaman özellikleri katar: *bakıver-, gülüver-, açıver-, geliver-* vb.

Dur-, gel-, kal- gör-, koy-, git-, yat- yardımcı fiilleri

Bu yardımcı fiillerin bazıları kendisinden önce sadece *-A, -I*, bazıları ise *-A -I* veya *-Ip, -Up* zarf-fiil eklerini alarak kullanılır. Bu yardımcı fiiller, süreklilik ifade ederler ve bir oluş veya kılışın belirli bir zaman içerisinde yapılmaya devam ettiğini, bir zamandan beri yapıldığını veya belirli bir durum içerisinde bir süredir bulunduğunu belirten kip ve zaman özellikleri katmak için kullanılır: *bekleyedur-, uğraşıp dur-, olagel-, süregel-, bakakal-, şaşakal-, donup kal-, yapmayagör-, isteyegör-, alıkoy-, oturakoy-, olagit-, dalıp git-, düşünüp yat-* vb.

Yaz- yardımcı fiili

Kendisinden önce *-A* zarf-fiil ekini alarak kullanılır. Asıl fiilin gerçekleşmesine az kaldığını; ancak gerçekleşmediğini belirtir. Bunun yanında, asıl fiildeki oluş veya kılışın çok kısa bir süre içerisinde cereyan ettiğini belirten kip ve zaman özellikleri katar: *düşeyaz-, öleyaz-, kırılayaz-, batayaz-, düşüreyaz-* vb.

3.1.2.2. Kip ekleriyle kullanılan yardımcı fiiller

Bu başlık altında kendisinden önce *-mİş / -mUş, -AcAk, -r / -Ar / -Ir, -mAz* kip eklerini alıp asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan *bulun-, i-* ve *ol-* yardımcı fiilleri yer almaktadır. *İ-* yardımcı fiili, diğer yardımcı fiillerden farklı olarak kendisinden önce *-dI / -dU, -yor, -A, -sA, -mAlI* kip eklerini de alarak birleşik yapılar oluşturur. Bu yapı içerisinde yer alan yardımcı fiiller, hem eylemin gerçekleştirilme biçiminde hem de zamanında bulunan özellikleri yansıtmak için kullanılır. Türk'ün zihin dünyasının geliştirdiği bu yapı az sözle çok şey anlatmayı beraberinde getirir.

Nazarov (2005), fiilin sıfat-fiil şekli ile kullanılma imkânının sadece *ol-* fiilinde olduğunu, diğer yardımcı fiillerin böyle bir özelliğinin olmadığını belirtmiştir. Bu türdeki fiillerinde *perifrastik*, yani *dolaylamalı* anlatım içerdiğini bildirmiştir (s. 86-87). Nazarov, *bulun-* ve *i-* yardımcı fiillerinin de böyle yapılar oluşturduğuna değinmemiştir.

Kip ekleriyle kurulan birleşik yapılarda kip eki, eylemin meydana gelme biçimini ortaya koyarken yardımcı fiilden sonra gelen zaman eki ise eylemin meydana gelme zamanını

belirtmektedir. Bunun yanında, *ol-*, *i-* ve *bulun-* yardımcı fiilleri ise asıl fiildeki oluş veya kılışın gerçekleşme zamanı ve biçimini belirtmede hem kendi kılışları ve tarzları açısından asıl fiile yardımcı olur hem de kip ve zaman eklerinin art arda kullanılmasını sağlar:

gülmez idi: Eskiden yapılmayan; ancak artık yapılan bir eylemin görülen geçmiş zamanda meydana geldiğini belirtir.

güler idi: Eskiden yapılan; ancak artık yapılmayan bir eylemin görülen geçmiş zamanda meydana geldiğini belirtir.

Ancak, bu örnekleri hangi yapılar içerisinde kullandığımıza da dikkat etmek gerekir. Eğer bu örneği *eskiden de gülmez idi* biçiminde genişletirsek eylemin eskiden olduğu gibi şimdi de yapılmadığını belirtmiş oluruz.

Bu yapı içerisinde kullanılan yardımcı fiiller, birbirlerinin yerine kullanılan yardımcı fiiller değildir. Bunlardan hangisini tercih ettiysek kip ve zaman da o yönde bir değişiklik gösterir. Yani, bu yardımcı fiiller tamamıyla birbirlerinin yerini tutma özelliğine sahip değildir. Dolayısıyla, değerlendirmeler de “*Bulun-* yardımcı fiili, bazen *ol-* yardımcı fiilinin yerine kullanılır.” gibi bir yanılgıya düşmemek gerekir:

demış idi / demışti: *de-* eyleminin bu sözü aktardığımız zamana göre daha uzak bir zamanda gerçekleştiğini belirtir.

demış oldu: *de-* eyleminin bu sözü aktardığımız zamana göre daha yakın bir zamanda gerçekleştiğini belirtir.

demış bulundu: *de-* eyleminin gerçekleşmesinden dolayı bir pişmanlık içerisinde bulunduğunu belirtir.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere her bir yardımcı fiilin işaret ettiği kip ve zamanda ufak da olsa farklılıklar bulunmaktadır. Bu sebeple de değerlendirmelerimizi bu yönde yapmamız gerekir. Bu kip ve zaman farklılıkları *ol-* ve *i-* yardımcı fiillerinin isimleri fiilleştirdikleri örneklerde daha açık bir biçimde görülmektedir:

hasta idim / hastaydım: Geçmişte hastalandım; ancak bu sözü söylediğimde hastalığım geçmişti.

hasta oldum: Geçmişte hastalandım ve bu sözü söylediğimde hastalığım devam ediyordu.

Burada bahsetmiş olduğumuz yardımcı fiillerden *ol-* ve *i-* fiillerinin birbirine benzer yapılar içerisinde kullanıldığına Gülsevin (1999) de dikkat çekmiştir. Gülsevin, *Ahmet sigara iç-erdi < iç-er i-di* ile *Ahmet sigara içer ol-du* arasında zaman haricinde bir farkın olmadığını ve her ikisinin de fiil zaman ve kipleri tablosunda gösterilmesi gerektiğini belirtir (s. 4).

Örneklerde de görüldüğü üzere, birbirinin aynısı olan bu üç yapıdan birini fiillerin birleşik çekimi, birini karmaşık fiil veya bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiil ve birini de isim+yardımcı fiil yapısında kurulan birleşik fiil biçimde adlandırmak konuyu öğrenme ve öğretmeyi zorlaştırmaktadır. *Bulun-* yardımcı fiiliyle beraber bu üç yardımcı fiili anlatıma farklı kip ve zaman özellikleri katmak için kullanılan yardımcı fiiller olarak kabul etmek ve bunlarla kurulan yapıları da aynı başlık altında değerlendirmek en doğrusu olacaktır.

Kip ekleriyle birlikte asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiiller ve bu yardımcı fiillerin asıl fiile kattıkları kip ve zaman özellikleri şunlardır:

Bulun- yardımcı fiili

Kendisinden önce gelen *-mİş / -mUŞ, -AcAk* kip ekleriyle kullanılır. Bazı durumlarda eylemin gerçekleşmesindeki kesinliği, bazı durumlardaysa eylemin gerçekleşmesinden duyulan pişmanlığı anlatmak için kullanılır:

*Beraber olduğu tarafı bilmem ama, karşısına geçtikleri taraf Osmanlıları çoktan **unutmuş bulunacak** savaş patlar patlamaz...* (K. Tahir, YS, s. 130) (Zaman: Gelecek zaman. Kip: Eylemin bir olaydan önce kesin olarak biteceğini belirtme.)

*Onun hakkında hissettiklerimi **demiş bulundum**.* (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Eylemin gerçekleşmesinden dolayı bir pişmanlık içerisinde bulunduğunu belirtme.)

*Tüm olanları ona **diyecek bulundum**.* (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Niyet edilen; ancak yapılmayan, yapılsaydı da pişmanlık meydana getirecek olan bir eylemi belirtme.)

İ- yardımcı fiili

İ- yardımcı fiilinin burada dikkat çekilen özelliği, dil bilgisi çalışmalarımızda büyük oranda fiillerin birleşik çekimleri başlığı altında değerlendirilmiştir. Yardımcı fiiller bahsinde ise *i-* fiilinin yardımcı fiil olarak böyle bir yapıyı oluşturmak için kullanıldığına değinilmemiştir.

İ- yardımcı fiili Türkçenin Eski Türkçe devrinden itibaren asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için en yaygın olarak kullanılan yardımcı fiillerdendir. İsimleri fiilleştirmenin yanında böyle bir görevle de kullanılması ve Türkçenin olmazsa olmazları arasında bulunması sebebiyle *ana yardımcı* fiil olarak da değerlendirilmiştir. Ancak, yaptığımız incelemeler, *i-* fiilinin söz konusu iki görevi yerine getirirken de yalnız olmadığını göstermektedir. Bu konuda özellikle, *ol-* fiiliyle bir görev benzerliği taşımaktadır. Ancak, bu görevleri yerine getirirken bir anlam ayrımı da oluşturduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu sebeple de *i-* fiilini Türkçenin ana yardımcı fiili saymak yerine kendisiyle aynı görevde kullanılan başka yardımcı fiillerin de olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, bu fiilin artık hemen hemen tek başına kullanılmadığına, yeni kelimeler türetmediğine ve görevinin neredeyse tamamıyla birleşik yapılar oluşturma üzerine kurulduğuna da dikkat çekilmelidir.

Kendisinden önce gelen *-dİ / -dU, -mİŞ / -mUŞ, -AcAk, -Ar / -İr / -r, -mAz, -yor, -A, -sA, -mAlI* kip ekleriyle kullanılır. Bu yapılarda zaman olarak *ol-* yardımcı fiiline göre daha eski bir zamanı bildirilir:

*Sabih, fayans içinde kendisine yardım eden mühim bir adama ziyafet **verecekmiş / verecek imiş*** (A. H. Tanpınar, HU, s. 289) (Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman. Kip: Niyet edilen; ancak henüz gerçekleşmeyen bir eylemi belirtme.)

*Yeni kazılmış toprağın çimenle birleştiği yere bir taş **dikilmişti / dikilmiş idi*** (O. Atay, T, s. 34) (Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman. Kip: Eylemin içinde bulunduğumuz zamandan daha önce meydana geldiğini belirtme.)

*Babam evde olmadığı zaman Hüseyin, ahırdan atı çalar, beni kucağına oturttarak saatlerce kırlarda **dolaştırırdı / dolaştırır idi*** (R. N. Güntekin, Ç, s.13) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Eskiden yapılan; ancak şimdi yapılmayan bir eylemi belirtme.)

*-Ben de çokluk **içmezdim** ya / **içmez idim** ya. Gam kasavet böyle yaptı, dedi.* (R. N. Güntekin, Ç. s. 151) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Eskiden gerçekleşmeyen; ancak şimdi gerçekleşen bir eylemi belirtme.)

İçinde bir yerde, artık hiç hareket edemeyeceğini hissediyordu / hissediyor idi. (O. Atay, T, s. 35) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Kısa bir süreklilik içerisinde gerçekleşen eylemi belirtme.)

Ben onu ilk gördüğüm zaman pek gözüm tutmadıydı / tutmadı idi. (R. N. Güntekin, Ç, s. 198) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Gerçekleşmeden önce farkına varılan bir eylemi belirtme.)

Yalnız yaşamaya mecbur olduğuma göre bari böyle bir küçük kızım olsaydı / olsa idi. (R. N. Güntekin, Ç, s. 193) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Gerçekleşmemesinden dolayı pişmanlık duyulan, gerçekleşmiş olması dilenen eylemi belirtme.)

Bana dediklerini ona da diyeymiş / diye imiş. (Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman. Kip: Zamanında gerçekleşmeyen; ancak geçmiş bir zamanda gerçekleşmesi istenen eylemi belirtme.)

Hiç olmazsa kitaplardan kitaplar çıkarmalıyım / çıkarmalı imişim. (O. Atay, T, s. 370) (Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman. Kip: Gerçekleşmemiş olan; ancak gerçekleşmesi gereken bir eylemi belirtme)

Ol- yardımcı fiili

Kendisinden önce gelen *-miş / -muş, -AcAk, -Ar / -Ir / -r, -mAz, -yor* kip ekleriyle kullanılır. Bu yapılarda zaman olarak *i-* yardımcı fiiline göre sözün söylendiği ana daha yakın bir zamanı belirtir. Ayrıca, *ol-* yardımcı fiili, *i-* yardımcı fiilinden farklı olarak görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve dilek kipi dışındaki zaman ve kiplerle de çekimlenir. Böylece, farklı zamanlar içeren yapılar da meydana getirir:

Bana ve kızına, yavaştan aldığımız için söylemedik söz bırakmadı. Mahkemeye gidecek oldu. (M. Ş. Esenal, EOY, s. 178) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Niyet edilen; ancak vazgeçilen ve dolayısıyla da gerçekleşmeyen bir eylemi belirtme.)

Söğütlü kadınlar unutmuş olacaklar adınızu. (S. Çokum, ABA, s. 30) (Zaman: Gelecek zaman. Kip: Bir zamana kadar gerçekleşmesi beklenen ve gerçekleşmesi konusunda tereddüt bulunmayan eylemi belirtme.)

Aradan birkaç yıl geçip de annemin kısır kaldığı iyice anlaşıldıktan sonra arkasını dönüp yatar olmuş babam. (E. Işınso, ÇB, s. 23) (Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman. Kip: Eskiden gerçekleşmeyen; ancak, sonradan gerçekleşmeye başlayan bir eylemi belirtme.)

Herkes keyfinde, eğlencesinde kimse kimseyi düşünmez oldu. (Ö. Seyfettin, İDA, s. 113) (Zaman: Görülen geçmiş zaman. Kip: Eskiden gerçekleşen; ancak, sonradan gerçekleşmemeye başlayan bir eylemi belirtme.)

Arkadaşınız yarın bu vakitlerde Akdeniz'in mavi sularında vapurla yolculuk ediyor olacak. (Zaman: Gelecek zaman. Kip: Eylemin cümlede işaret edilen bir zamanda kısa bir süreklilik içerisinde gerçekleşeceğini belirtme.)

4. Yorum ve Sonuçlar

Dil bilgisi çalışmalarında yardımcı fiillerin değerlendirilmesinde bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Bu tutarsızlık da genellikle yardımcı fiillerin neler olduğu ve tek başına kullanıldıklarında bir anlamlarının bulunup bulunmadığı yönündedir. Araştırmacıların (Korkmaz, 2017; Hacıeminoğlu, 2016; Ediskun, 2010; Bilgegil, 2009; Banguoğlu, 2004; Nazarov, 2005; Zülfikar, 2009; Delice, 2008; Özçelik ve Erten, 2011) hemen hemen hepsi *et-, eyle-, kıl-, ol-* fiillerini isimlerden sonra gelen ve onları fiilleştiren yardımcı fiiller olarak kabul etmiştir. Bazı araştırmacılar ise (Korkmaz, 2017; Hacıeminoğlu, 2016; Zülfikar, 2009; Delice, 2008; Özçelik ve Erten, 2011...) bu yardımcı fiillere *yap-, bul-, bulun-, buyur-*

gibi fiilleri de eklemiştir. Bunlardan *yap-* fiilinin Türkiye Türkçesinde kılış bildiren bir yardımcı fiil olarak kullanıldığı doğrudur. Fakat, *bul-* fiili için aynı durum geçerli değildir. *Şifa bul-, vuku bul-, doğru bul-* gibi verilen örneklere bakıldığında bu yapılar deyim olduğu için *bul-* fiilini sadece dil bilimsel anlamda kullanılan bir yardımcı fiil olarak kabul etmek mümkün değildir. Bunun yanında, dil bilgisi araştırmalarında *bulun-* yardımcı fiili için verilen *yardımda bulun-, vaatte bulun-, boş bulun-* gibi örnekler deyimleşmiş yapıları karşılamaktadır. Bu sebeple *bulun-* fiilini *isim + yardımcı fiil* yapısı içerisinde değerlendirmemek gerekir. *Buyur-* fiili ise nezaket, incelik anlamı katmak amacıyla bazı birleşik yapılarda kullanılmaktadır. *Dikkat buyur-, emir buyur-, endişe buyur-, kabul buyur-* gibi yapıları doğrudan, *et-* fiili yerine kullanılır, diye nitelendirmek doğru görünmemektedir. Ayrıca, *buyur-* fiili *kabul, emir* gibi anlamları tek başına da karşılamaktadır. Bu sebeple, bunların yardımcı fiil oldukları tartışmalı bir konudur.

Asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için zarf-fiil ekleriyle birlikte kullanılan *bil-, ver-, yaz-, gör-, dur-, kal-, gel-, koy-, git-, yat-* yardımcı fiilleri kimi araştırmacılar (Bilgegil, 2009) tarafından asıl fiil, kimi araştırmacılar (Ergin, 2009; Korkmaz, 2017; Delice, 2008) tarafından yardımcı fiil, kimi araştırmacılar (Banguoğlu, 2004) tarafından ise yarı yardımcı fiil olarak nitelendirilmiştir. Kimi araştırmacılar (Hacıeminoğlu, 2016; Ediskun, 2010; Zülfiyar, 2009) tarafından ise asıl veya yardımcı fiil olarak kullanımına dikkat çekilmeden *tasvir fiili / tasvirî fiil* biçiminde adlandırılmıştır. İşin aslına bakıldığında, Türkçede bunların asıl fiil olarak kullanımı daha fazladır; ancak bazı dil bilimsel yapıları oluşturmak için yardımcı fiil olarak da kullanılmaktadır. Bunun yanında, söz konusu fiilleri sadece asıl fiilin yapılaşını tasvir etmesinden yola çıkarak *tasvir fiili / tasvirî fiil* biçimlerinde adlandırmak da yardımcı fiil olarak kullanıldığı gerçeğini tam olarak yansıtmamaktadır. Dil bilgisi çalışmalarında konuyu daha iyi öğretme adına söz konusu fiillerin asıl fiil olduğu hâlde asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için yardımcı fiil olarak da kullanıldığının vurgulanması gerekmektedir. Aksi takdirde, yardımcı fiiller konusunda zihinlerde bir karışıklığın meydana gelmesi olasıdır.

Asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kip ekleriyle birlikte kullanılan *bulun-, i-, ol-* yardımcı fiilleri çeşitli araştırmacılar (Korkmaz, 2017; Ediskun, 2010; Banguoğlu, 2004) tarafından aynı yapı çerçevesinde kullanılmalarına rağmen farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, bunların aynı başlık altında toplanmaları gerekmektedir. Ayrıca, bu yardımcı fiillerle kurulan yapıların da zarf-fiil ekleri vasıtasıyla kurulan ve asıl fiilin kipini ve zamanını belirtmek için kullanılan yardımcı fiillerle aynı başlık altında değerlendirilmesi, daha sonra ise kendilerinden önce gelen zarf-fiil veya kip ekine göre bir alt başlık ayırımına gidilmesi gerekmektedir.

Yardımcı fiil olarak belirtilen fiillerin genellikle yapı özellikleri üzerinde durulmuş; ancak asıl fiil olarak kullanımlarında ifade ettiği anlamlar pek fazla araştırma konusu olmamıştır. Birkaç araştırmacının (Ediskun, 2010; Bilgegil, 2009; Delice, 2008) dışında yardımcı fiiller, genellikle bir anlamları olmadığı, tek başına kullanılmadığı ve kendisinden önceki sözcükle bir anlam kazandığı yönünde değerlendirilmiştir. Oysa yardımcı fiil olarak değerlendirilen fiillerin de tek başlarına farklı anlamlarda kullanımları mevcuttur. Bu gibi durumlarda yardımcı fiil değil, asıl fiil olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bazı fiiller hem asıl fiil hem de yardımcı fiildir. Yani, *ol-* fiilini dil bilgisi çalışmalarında sadece yardımcı fiil olarak nitelendirmek yeterli bir açıklama değildir.

Yardımcı fiiller bir ihtiyacın sonucu olarak asıl fiillerden oluşturulmuştur. Bu oluşturulma sırasında anlamlı bir fiil kılış, oluş veya durum özelliğine göre dil bilimsel bir yapıya dönüştürülmüştür, aynı zamanda asıl fiil olarak kullanımı da devam etmiştir. Bu yardımcı fiiller içerisinde sadece *i-* fiilinin birkaç istisna dışında asıl fiil olarak kullanımı devam etmemiştir. Bu fiilin de gerek tarihî metinlerde pek çok örnekte gerekse de

günümüzdeki birkaç örnekte asıl fiil olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulursa söz konusu durumun *i-* fiili için de geçerli olduğu görülür.

Dil canlı bir varlık olduğu için bir değişim içindedir. Bu sebeple, Türkiye Türkçesinin geçmişi ve bugününde kullanılan yardımcı fiillerde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Önceleri *et-* yardımcı fiiliyle beraber *eyle-* yardımcı fiili çokça kullanılırken zamanla *eyle-* yardımcı fiili birkaç kalıplaşmış örnek dışında kullanılmaz olmuştur. Bugün de *et-* fiili çeşitli sebeplerle yerini yavaş yavaş *yap-* fiiline bırakmaktadır.

Bir fiilin yardımcı fiil olup olmadığını belirlemenin esas kuralı fiilin birleşik yapı içerisinde asıl mı yardımcı mı olduğuna bakmaktır. Asıl veya yardımcı olduğu ise, içerisinde kullanıldığı birleşik yapıya ne tür bir katkıda bulunduğu ortaya konarak belirlenebilir. Eğer, sözlük anlamlarından biriyle söz konusu birleşik yapı içerisinde yer alıyorsa asıl fiil, sözlük anlamlarından biriyle değil de sadece dil bilimsel bir gereklilik olarak kullanılıyorsa yardımcı fiil olarak nitelendirilmelidir:

razı et- (*et-* fiili bir ismi fiilleştirmek için kullanılmış dil bilimsel bir yapıdır ve sözlük anlamlarından biriyle kullanılmamıştır.)

gönül al- (*al-* fiili deyimleşmiş bir yapı içerisinde mecaz anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla *gönül* sözcüğüne yardımcı değildir. Aksine *gönül* ve *al-* sözcükleri bir araya gelerek yeni mecazî bir anlamı karşılar olmuştur.)

Bu sebeple, anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerde kullanılan fiilleri bazı araştırmacıların (Özçelik ve Erten, 2011; Baydar, 2009) kabul ettiği gibi diğer yardımcı fiillerle eş tutmak mümkün değildir.

Bir fiilin yardımcı fiil veya asıl fiil olarak kullanıldığı kendisinden önce gelen sözcük veya sözcük öbeğine bakılarak da anlaşılabilir. Eğer kendisinden önce gelen sözcük veya sözcük öbeği cümlelerin bir ögesi ise *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-* ve *ol-* fiilleri başlı başına bir anlam ifade eder ve bu durumda da söz konusu fiil, yardımcı fiil değil, asıl fiil olur. Ancak, kendisinden önce gelen sözcük veya sözcük öbeği tek başına cümlelerin bir ögesi değil de *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-* ve *ol-* fiilleriyle birlikte belirtisiz nesne biçiminde birleşik bir yapı oluşturuyorsa, bir başka ifadeyle bu fiiller kendisinden önceki sözcük veya sözcük öbeğine fiilleşmesi için yardımda bulunuyorsa söz konusu fiiller yardımcı fiil olarak değerlendirilir.

Dün soğuk havada saatlerce oynadığı için hasta oldu. (Yardımcı fiil)

Bugün Servet Bey'in üçüncü çocuğu oldu. (Asıl fiil)

Özellikle, *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-*, *ol-* gibi fiillerin yardımcı fiil veya asıl fiil olarak kullanıldığı yerleri tespit etmek ve asıl fiil olarak hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymak adına tarihi ve güncel metin araştırmalarında sözlüklü dizin bölümleri hazırlanırken söz konusu fiillerin hangi anlam ve yapıda nerede geçtiği açıkça ortaya konmalıdır. Bunun yanında, bir fiilin birden çok anlamını verirken, "*yap-*: bir işi yapmak; örtmek, kapamak" biçiminde iki ayrı anlamı noktalı virgülle göstermek yerine hangi anlamla nerede kullanıldığını gösteren ayrı ayrı alt madde başları yapmak gerekir. Böyle çalışmalar arttıkça da Türkçenin söz varlığının ifade ettiği anlam alanı da en geniş manada ortaya konmuş olacaktır.

Kısaltmalar Dizini

C : Cilt çev. : Çeviren haz. : Hazırlayan s. : Sayfa

Yararlanılan Eserlerin Kısaltmaları

AB : Açı Bars	İML : İbni-Mühennâ Lûgati
ABA : Ağustos Başağı	İMS : İrşadü'l-Müluk ve's-Selatin
AH : Atabetü'l-Hakayık	KB : Kutadgu Bilig
AY : Altun Yaruk	KIE : Kısas-ı Enbiya
CC : Codex Cumanicus	KE : Kısasü'l-Enbiya
Ç : Çalığışu	KF : Kitab fi'l-Fıkh
ÇB : Çiçekler Büyür	KP : Kuanşi İm Pular KMTAM: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemi ve Mugali
DEH : Dehnâme	KTH : Kitab-ı Tıbb-ı Hikmet
DLT : Divanü Lûgati't-Türk	ME : Mukaddimetü'l-edeb
DY : Destân-ı Yûsuf	MN : Marzuban-name
EM : Edviye-i Müfrede	NF : Nehcü'l-Feradis
EOY : Ev Ona Yakıştı	ŞT : Şerece-i Terakime
GN : Garib-nâme	T : Tutunamayanlar
GT : Gülistan Tercümesi	TAS : Tarama Sözlüğü
H : Huastuanift	TS : Türkçe Sözlük
HTB : Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsang	TTT : Türkische Turfan Texte
HU : Huzur	YS : Yorgun Savaşçı
IB : İrk Bitig	
İDA : İlk Düşen Ak	

Kaynaklar

- AHMET, Z. (2009). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Açı Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig Metin I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1979). *Kutadgu Bilig Çeviri II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1988). *Kutadgu Bilig İndeks III*. (haz. Kemal Eraslan, Nuri Yüce, Osman Fikri Sertkaya). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. ve EBERHARD, W. (1936). *Türkische Turfan-Texte VII*. APAW, Jahrgang 1936, Phil. – Hist. Klasse, Nr. 12. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- ARGUNŞAH, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- ARGUNŞAH, M. ve GÜNER, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÂŞIK PAŞA (2000). *Garib-nâme* (4 cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997). *Nâsrü'd-din Bin Burhânü'd-din Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ* (2 cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATASÖZLERİ VE DEYİMLER SÖZLÜĞÜ. Ankara: Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri
- ATAY, O. (1984). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BATTAL, A. (1997). *İbni-Mühennâ Lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYDAR, T. (2013), İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49: 55-66.
- BİLGEGİL, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- BOESCHOTEN, H. (2003). Yapmak Neden Etmek Yerine Kullanılıyor -Tarihsel Bir Bakış-. (çev. M. Y. ÖZEZEN). *Türkbilig*. 5, 149-156.
- CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CANPOLAT, M. ve ÖNLER, Z. (2007). *İshâk Bin Murâd, Edviye-i Müfredede*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CİĞA, Ö. (2013), *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇOKUM, S. (1989). *Ağustos Başağı*. İstanbul: Cönk Yayınları.
- DELİCE, H. İ. (2008). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- DOĞAN, A. T. (2015). *Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet (Metin-İnceleme-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EDİSKUN, H. (2010), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMİNOĞLU, E. (2008), *Şeyyâd Hamza, Destân-ı Yûsuf*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDEM UÇAR, F. M. (2016). Çağatay Türkçesinde Bol- "Olmak" Fiilinin Çok Anlamlı Yapısı. *Dil Araştırmaları*, 19, 125-151.
- ERSOY, A. (2012). *Eski Anadolu Türkçesinde İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERGİN, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ESENDAL, M. Ş. (1971). *Ev Ona Çok Yakıştı*. İstanbul: Dost Yayınları.
- GABAİN, A. V. (1935). *Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs*. Berlin: SBAW.
- (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GEDİK, Ş. (2015). *Çatadğu Bilig'in Kahire Nüshası [1b-98a] (İnceleme-Metin-Dizin-Tipkibasım)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- GEDİZLİ, M. (2013). Türkçede Yardımcı Fiillerin Morfo-Semantiği ve İşlevi. *Turkish Studies*, 8/13, 897-914.
- GÜLSEVİN, G. (1999). Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine. *VII. Milletler arası Türkoloji Kongresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- GÜNER, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2008) *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- HERKMEN, D. (2010). "Eyle-" Yardımcı Fiili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12, 238-249.
- İŞINSU, E. (1996). *Çiçekler Büyür*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- KARABEYOĞLU, A. R. (2007). Orhon Yazıtları'nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine. *TÜBAR*, XXII, 87-100.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013). *Divânü Lügat-it Türk*. (çev. B. ATALAY). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAYA, C. (1994). *Altun Yaruk (Giriş, Metni ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KUANIŞBAYEV, E. (2006). *Kitâb fi'l-Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- MAHMÛD BİN ALÎ (2014). *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahtarın Açuç Yolu Cennetlerin Açık Yolu*. (Tıpkıbasım ve çeviri yazı Janos ECKMANN, yayımlayanlar Semiz TEZCAN, Hamza ZÜLFİKAR, Dizin-Sözlük Aysu ATA). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MARZUBÂN BİN RÛSTEM (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhi*. (çev. Şeyhoğlu Sadre'd-din Mustafâ, haz. Zeynep KORKMAZ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NAZAROV, Z. (2005). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiillerin Leksik-Gramer Özellikleri. *TAED*, 28, 83-89.
- ÖLMEZ KARGI, Zuhâl (1996), *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÖMER SEYFETTİN (1973). *İlk Düşen Ak*. İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- ÖZBAY, B. (2014). *Huastuanift*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN, C. (2014). *Eski Uygurca Kuânşî İm Pısar İncelemesi Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZÇELİK, S. ve ERTEN, M. (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- ÖZTÜRK, R. (2015). *Köktürkçe El Kitabı*, Ankara: Palet Yayınları.
- GÜNTEKİN, R. N. (1999). *Çalkuşu*. İstanbul: Bütün Eserler Dizisi - MEB100
- SAVRAN, H. (2001). Bir İsim İle Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler. *Türk Dili*, 596, 140-142.
- SEYF-İ SARÂYİ (1989). *Gülistan Tercümesi*. (haz. Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (2009), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- TAHİR, K. (1993). *Yorgun Savaşçı*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- TANPINAR, A. H. *Huzur*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ: XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla (VIII cilt) (2009). (haz. Ö. A. AKSOY ve D. DİLÇİN). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1987). Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarının Köni Törüsün Aymak (Râjaşâstra). *Journal of Turkish Studies Türklük Bilimi Araştırmaları*, 11, 133-199.
- TEKİN, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOKYÜREK, H. (2005). *Eski Türkçede (VIII. yy. - XII. yy.) Yardımcı Fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOPARLI, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- TOPARLI, R., ÇÖGENLİ, M. S. ve YANIK, N. M. (2000). *Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî Muğalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, Z. (1996). Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili. *TDAY Belleten*, 265-289.
- TÜRK, V. (2004). Kutadgu Bilig Örneği İle Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-). *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILMAZ, E., DEMİR, N., KÜÇÜK, M. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÛSUF EMİRİ (2013). *Dehnâme*. (haz. Kazım KÖKTEKİN). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÛCE, N. (2014). *Ebul Kâsım Cârullâh Mahmûd Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşarî El-Hvârizmi, Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZÛLFİKAR, H. (2009). Dünden Bugüne Türkçe (Türkçede Kaç Yardımcı Fiil Var?), *Türk Dili*, 689, 435-443.